

Ἡ θεουργία ὡς διαλεκτικὴ θείου-ἀνθρωπίνου στὸν Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη

ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘ. ΤΕΡΕΖΗ* -
ΣΠΥΡΟΥ Π. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ**

Εἰσαγωγή

Ἡ ἀνά χειρᾶς ἐργασία κινεῖται κυρίως στὴν περιοχὴ τῆς μεθοδολογίας, ὡς τρόπου διείσδυσης τῶν λογικῶν διακλαδισμῶν σ' ἓνα σύστημα στοχασμῶν ἀναφορικὰ μὲ μία αὐστηρὴ στὴν ιδιοτυπία της καὶ στὴν αὐτοδιαμόρφωσή της θεωρητικὴ συζήτηση. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐν λόγω συζήτησης ἐκλαμβάνεται, γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς μελέτης μας, ὡς μία οἰονεὶ προ-ὄντολογικὴ βάση, παρὰ τὸ ὅτι ἡ ἴδια θὰ ἀναδεικνύεται μέσα ἀπὸ τὶς διαδοχικὲς ἐκδιπλώσεις τῶν κεφαλαίων διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀναλάβουμε νὰ τὴν ἀνασυγκροτήσουμε, μὲ βάση ἓνα εἰδικὸ στὴν διάρθρωσή του σκεπτικὸ. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ ἔρευνά μας στοχεύει νὰ ἀναλάβει ἓνα μεθοδολογικὸ ἐγχείρημα ἐπεξεργασίας ἐνὸς ὅρου ποὺ συναντᾶται συστηματικὰ σὲ μία θεολογικὴ πραγματεία ἀπὸ τὸ γραμματολογικὸ περιβάλλον τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Θὰ ἐντοπίσουμε τὴν παρουσία τοῦ ἐν λόγω ὅρου στὸ κείμενο ἀναφορᾶς μας καὶ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ κατατάξουμε τὸ ὑλικὸ ποὺ θὰ συλλέξουμε μὲ βάση τὶς θεωρητικὲς ἀρχὲς τοῦ συγγραφέα του καὶ τοῦ τρόπου διὰ τοῦ ὁποίου ἐντάσσεται τὸ περιεχόμενό τους στὸ πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Διὰ τῆς ἐν λόγω διαδικασίας, θὰ ἐπιχειρήσουμε μία κατὰ κάποιον τρόπο ἐννοιολογικὴ ἀναδόμηση τοῦ κειμένου σ' ἓνα αὐστηρὰ περιορισμένο πλαίσιο, ἢ ὁποῖα ὡστόσο, παρὰ τὸ ὅτι ὑπὸ τὴν ιδιότητα τῶν ἐρευνητικῶν ὑποκειμένων θέτουμε ὡς στόχο νὰ τὴν καταγράψουμε μέσα ἀπὸ κατηγορίες ἐννοιολογικῶν ἐνοτήτων, ἐν ταυτῶ μᾶς ὑπαγορεύεται ἀπὸ ἓναν θεωρητικὸ ἄξονα ποὺ εἶναι ὑποχρεωτικός. Ὅθεν, ἡ κριτικὴ, ὡς τυπικὰ

* Ὁ Χρῆστος Ἀθ. Τερέζης εἶναι Καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας τοῦ Παν/μίου Πατρῶν.

** Ὁ Σπύρος Π. Παναγόπουλος εἶναι Ἐρευνητὴς Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

ἀνακατασκευαστική, παρέμβασή μας ἔχει κυρίως σχέση με τὸ πῶς θὰ ἐξειδικεύσουμε τὸ θεωρητικὸ ὑπόστρωμα ἐνὸς συγγραφέα, τὸ ἀποτυπώμενο σὲ συγκεκριμένες γλωσσικὲς συγκροτήσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅμως, θὰ ὀρίσουμε ὡς συνοδευτικὴ ρήτρα τὸ νὰ μὴν ἐκτρεπόμεθα ἀπὸ τὴν ἐδραία ἀξίωση περὶ ἀντικειμενικότητας, τῆς ὀριζόμενης ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ αἰτήματα τοῦ κειμένου ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἔναντι ὅσων φιλοδοξοῦν νὰ τὸ ἐντάξουν στὰ ἐννοιολογικά, στὰ σημασιολογικά καὶ στὰ ὑπαρξιακὰ σχήματά τους. Τὸ κείμενο θὰ λειτουργήσῃ ὡς μία αὐτόνομη μονάδα, σχέση διαρθρώνουσα μ' ἓναν οὔτως εἰπεῖν ἰδεολογικὸ κορμό, πηγὴν ἔχοντα τὴν διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὶς συστηματικὲς πλέον ἐκφάνσεις του καὶ προκαλοῦντα βεβαίως ἐρεθισμοὺς γιὰ ποικίλων τάξεων προσεγγίσεις. Μὲ τὸ περιεχόμενό του θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐπικοινωνήσουμε, ἐκλαμβάνοντάς το ὡς ἓναν κόσμον νοημάτων πού ἀποτυπώνει τὴν ζωὴ ὡς μία εἰδικὴ περιοχὴ κανόνων σκέψης, συμπεριφορᾶς, ἀφηγήσεων καὶ προτάσεων. Ἀπομονώνοντας καὶ προσαρμόζοντας τὴν ἀκόλουθη ἐπισήμανση τοῦ J. Habermas στὸ ἐρευνητικὸ ἐγχείρημά μας, θὰ θέσουμε ὡς εὐθύνη μας νὰ μὴν ἐκτραποῦμε ἀπὸ ἓναν πλήρη, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, βαθμὸ ἐπικοινωνίας μετὰ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς χριστιανικῆς γραμματολογίας: «Ὁ κόσμος τῆς ζωῆς ἀποτελεῖ ἓναν ὀρίζοντα καὶ ταυτόχρονα προσφέρει ἓνα ἀπόθεμα αὐτονόμων πολιτιστικῶν δεδομένων, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ συμμετέχοντες στὴν ἐπικοινωνία ἀντλοῦν κοινῶς ἀποδεκτὰ ἐρμηνευτικὰ πρότυπα, ὅταν προσπαθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ λεγόμενα»¹.

Ὡς κείμενο ἀναφορᾶς μας θὰ ἔχουμε τὴν πραγματεία *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτη. Πρόκειται γιὰ ἓνα κείμενο πού ἐπεξεργάζεται συστηματικὰ τὸ περιεχόμενο, τὶς ἀρμοδιότητες καὶ τὶς μεταξὺ τους σχέσεις τῶν τάξεων οἱ ὁποῖες συναποτελοῦν τὸ θεολογικὸν προϋποθέσεων καὶ ἀναγωγῶν ἐκεῖνο συλλογικὸ σῶμα πού ἔχει ἀναλάβει νὰ διεκπεραιώσῃ συγκεκριμένως τὸ λατρευτικὸ τελετουργικὸ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ὡς ἐκκλησία θεωρεῖται στὴν προκειμένη συνάφεια τὸ θεανδρικό ἐκεῖνο καθίδρυμα πού ἔχει ὡς ὑπεριστορικὴ καὶ ὡς ἱστορικὴ πηγὴ του, καθὼς καὶ κεφαλὴ του, τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ καὶ πού ὡς ἀποστολὴ του καλεῖται νὰ ἀναλάβει ἐπαναληπτικὰ νὰ πραγματοποιήσῃ, τροφοδοτούμενο ἀπὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, σὲ κοινωνικὴ καὶ χωροχρονικὴ κλίμακα τὸ σχέδιο τῆς θείας οἰκονομίας γιὰ τὸν

1. HABERMAS J., *Ὁ φιλοσοφικὸς λόγος τῆς νεωτερικότητας*, (μτφρ. Λ. Ἀναγνώστου & Α. Καραστάθης), ἔκδ. «Ἀλεξάνδρεια», Ἀθήνα 1993, σελ. 398.

άνθρωπο. Νὰ καταστήσει τό, με τὴν αὐστηρὴ σημασία τοῦ ὄρου, προ-ὄντολογικὸ status τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε ὁ ἴδιος νὰ μετεξελιχθεῖ ἀπὸ μία οὐδέτερη ἀτομικότητα σὲ μία θεοπτικῶν ἀναγωγῶν προσωπικότητα. Μὲ τὴν ἐν λόγῳ πραγματεία ὀριοθετοῦνται μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια οἱ λειτουργίες ποὺ ἀνατίθενται, μὲ τὴν διαμεσολάβηση τῶν ἀγγελικῶν, στὶς ἐκκλησιαστικὲς τάξεις, ὥστε διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τους στὰ μυστήρια νὰ φανερώσουν καὶ νὰ πραγματώσουν τὸ ἴδιο τὸ θεῖο θέλημα. Ὑπὸ τὴν ἐννοια αὕτη, εὐρισκόμεθα ἐνώπιον ἐνὸς ἐσχατολογικοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖο ἀποκαλύπτει τὸ μυστήριον τῆς «ὄγδοης ἡμέρας» καὶ καταγράφει μὲ σαφήνεια τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀποκατάσταση καὶ τελείωση σὲ ἀτομικὴ καὶ σὲ συλλογικὴ κλίμακα. Σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς διάρθρωσῆς του διαπιστώνουμε ὅτι, χωρὶς νὰ παραβλέπει τίς λεπτομέρειες τοῦ Ἐντεῦθεν, διαμορφώνει τίς συνθήκες γιὰ τὴν προσέγγιση καὶ τὴν ἀφομοίωση τοῦ Ἐκεῖθεν. Ἔτσι, φέρει σὲ ἄρρηκτη συνάφεια τὴν μεταφυσικὴ τῆς ἐμμένειας μὲ τὴν μεταφυσικὴ τῆς ὑπερβατικότητας, μὲ διυλίσεις τέτοιες ποὺ ἀποκλείουν τὸν πανθεϊσμό ἀλλὰ καὶ ἐν ταυτῷ διαφυλάσσουν τὸν ὄντολογικὸ μονισμό. Συγχρόνως, εἶναι τὸ κείμενον ποὺ σχολαστικά, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ ὁ ὄρος, συγκροτεῖ μία συνεκτικὴ κατ' ἄρθρον ἔρευνα καὶ ὀριοθέτηση τοῦ κλάδου ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς Ἐκκλησιολογία καὶ ἔτσι καταθέτει μία ἀπάντηση σὲ ὅσους ὑποστηρίζουν ὅτι στὸ πλαίσιο τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἐδόθη ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸ νὰ συνταχθεῖ μὲ ἐσωτερικὰ αἰτιολογούμενους ὄρους μία συστηματικὴ θεωρία περὶ Ἐκκλησίας. Χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ Διονύσιος ἐπιμένει στὸν ἐμπειρικὸ καὶ στὸν μνητικὸ χαρακτῆρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, ἀλλὰ κρίνει ὅτι πρέπει ἐξαντλητικὰ νὰ διευκρινίσει καὶ τὰ σχετικῶς τελούμενα².

Ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐπεξεργασίας μας θὰ θέσουμε τὸν ὄρο «θεουργία», ὁ ὁποῖος εἶναι ἰδιαίτερος προσφιλὴς καὶ στοὺς ἐκπροσώπους τῆς Νεοπλατωνικῆς Σχολῆς³. Θὰ τὸν ἐντάξουμε σὲ ἐπιμέρους κεφάλαια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἐκάστοτε ἐπόμενο θὰ εἶναι ἢ λογικὴ ἐξέλιξη τοῦ προηγούμενου του, μὲ σκοπὸ νὰ

2. Γιὰ μία συστηματικὴ ἢ ἀνάλυση τῆς ἐν λόγῳ πραγματείας, παραπέμπουμε στὴν μνημιώδη μελέτη τοῦ ROQUES R., *L' univers dionysien*, Paris 1983, σσ. 171-302, ὅπου συναντᾶμε τὰ ἐρευνητικὰ καὶ τὰ ἐρμηνευτικὰ «κλειδιά» γιὰ νὰ ἀποκωδικοποιήσουμε τὸν διάχυτο ἀπὸ μυστηριακὲς προβολὲς στοχασμὸ τοῦ Διονυσίου.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΠΡΟΚΛΟΥ, *Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας*, I, 113. 4-10 καὶ 124. 23-25. DODDS E.R., "Theurgy and its Relationship to Neoplatonism", *The Journal of Roman Studies* 37(1947), σσ. 55-69. Πρβλ. P. BOUANCÉ, "Théurgie et teletique néoplatoniciennes", *Revue de l'histoire der religions* 147(1955), σσ. 189-209.

δείξουμε ότι ο Διονύσιος συγκροτεί μία ολόπλευρη, συνεκτική και ολοτελή θεωρία περί θεουργίας, υπό την διττή σημασία της: α) ως ἔργο τοῦ Θεοῦ με ἀποδέκτη τὸν ἄνθρωπο καὶ β) ως πρόκληση-ἐρέθισμα πρὸς τὸν ἄνθρωπο γιὰ λειτουργιστική συμμετοχή του στὶς θεῖες δωρεές. Σημειωτέον ὅτι, ὑπὸ τὶς δεσμεύσεις πὸν θέτει ἡ κατεύθυνση τῆς μελέτης μας, θὰ ἀπομονώσουμε τὸν ὄρο ἀπὸ τὸ εἰδικὸ περιεχόμενον τῆς ἐνότητας στὴν ὁποία κατὰ περίπτωση χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Διονύσιο καὶ θὰ τὸν ἐγκαταστήσουμε, με ὅποια ἀυθαιρεσία μπορεῖ νὰ διεκδικήσει ὄρους νομιμότητας, στὸ ἐρευνητικὸ ἐπικείμενον πὸν θὰ ἀναλάβουμε. Ἀπὸ πλευρᾶς θεωρητικῆς ἐξέλιξης ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἔννοιας, ἔχουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι καίριες διευκρινιστικὲς ἐπισημάνσεις ἔχουν διατυπώσει ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης. Σὲ ὅσες περιπτώσεις κρίνουμε ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο, θὰ καταφεύγουμε στοὺς σχολιασμοὺς – παραφράσεις ὅπως χαρακτηρίζονται – τοῦ δευτέρου, οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνουν σαφῶς καὶ τὴν συμβολὴ τοῦ πρώτου. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ χωρία πὸν θὰ ἐπικαλεσθοῦμε, θὰ χρησιμοποιήσουμε σὲ δύο κεφάλαια, καθ' ὅτι τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ σημασιολογία τους εἶναι ἰδιαίτερος διευρυμένα. Ὁ τελικὸς καὶ πιὸ ἐξειδικευμένα διακλαδισμένος ἐρευνητικὸς σκοπὸς μας εἶναι νὰ δείξουμε ὅτι ἡ θεουργία μπορεῖ νὰ διαμορφώσει, ἔστω με ἐκ τῶν ὑστέρων διαπιστώσεις, ἓνα προθεωρητικὸ ἔναντι τῆς ὁποίας ἀναλυτικῆς προσέγγισής του σύστημα Γνώσης καὶ, συνεπῶς, ὅτι κατέχει κεφαλαιώδη θέση στὴν συγκρότηση τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας.

Ἡ μελέτη πὸν θὰ ἀκολουθήσει, κινεῖται περίπου στὸ ἴδιο ἐρευνητικὸ ἄξιο με μία προηγούμενῃ μας, τὴν ὁποία εὐγενῶς ἐνέκρινε πρὸς δημοσίευση ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* στὸ τεύχος 80, Ν° 3 τοῦ 2009 καὶ με τίτλο «Ἀγάπη καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία στὸν Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη», σσ. 5-35.

I. Ἡ θεουργία ὡς θεία ἔκφραση

Ἡ ἐν λόγω κατηγορία τοποθετεῖται στὴν πρώτη θέση, διότι περιγράφει κυρίως τὸν γενικὸ σχεδιασμὸ τῆς θείας οἰκονομίας γιὰ τὴν κτίση, τὸν ἐκδηλούμενον ὑπὸ τὴν μορφή ἀνεξάντλητων στὸ διηνεκὲς χορηγιῶν-δωρεῶν.

1. «Καὶ τὰς ἱεράς θεουργίας ὁ ἱεράρχης ὑμνήσας, ἱερουργεῖ τὰ θειώτατα καὶ ὑπ' ὅσιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶς προκειμένων συμβόλων· καὶ τὰς δωρεὰς τῶν θεουργιῶν ὑποδείξας, εἰς κοινωνίαν αὐτῶν ἱεράν αὐτὸς τε ἔρχεται καὶ τοὺς ἄλλους προτρέπεται» (Κεφ. Γ', II, P.G. 3, 425 d).

Ἐδῶ ἐπισημαίνεται ὅτι, ἀφοῦ ὁ ἱεράρχης διατυπώσει ὕμνους γιὰ τὶς ἱερὲς θεουργίες ἢ γιὰ τὰ προϊόντα τῶν θείων ἐνεργειῶν πρὸς τὴν κτίση, ἀκολουθῶς

τελεῖ μὲ ἱερὸ τρόπο τὰ θεϊότατα αὐτὰ ζητήματα καὶ φέρει ἐνώπιον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ὅσα ἔχει ὑμνήσει, διὰ τῶν συμβόλων ἐκείνων ποὺ κεῖνται ἔμπροσθέν του –προφανῶς ἐξαιτίας τῆς θέσης ποὺ ὁ ἴδιος κατέχει στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία– καὶ διὰ ἱεροπρεποῦς παρουσίας. Ὁ τελευταῖος χαρακτηρισμὸς ἀποκλείει σαφῶς μία αὐτονομημένη ἐκκοσμίκευση καὶ ἀναδεικνύει τὴν λατρεία ὡς λειτουργικὴ συμβολικὴ ἀποτύπωση, μὲ ὄρους βεβαίως βίωσης καὶ ἐσωτερίκευσης, τῆς μεταφυσικῆς ὄντολογίας στὸ πεδίο τῆς κτισιολογίας-κοσμολογίας. Καὶ ἀφοῦ ὁ ἱεράρχης ὑποδείξει τὶς ἄνευ ἀνταποδοτικῆς σκοποθεσίας χορηγίες τῶν θεουργιῶν, ἔρχεται ἔως ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ σὲ ἱερὴ κοινωνία μαζί τους –τὴν ὁποία θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε καὶ ὡς, ἢ ὡς διαδικασία πρὸς, μύηση– καὶ προτρέπει καὶ τοὺς ὑπολοίπους πιστοὺς γιὰ ἀνάλογες πράξεις, σ’ ἕνα σχῆμα ποὺ διέπεται ἀπὸ συμμετοχικὴ κανονιστικότητα. Προβάλλεται δηλαδὴ ἡ μέθεξι μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ὑπαρκτικῆς ὁλοκλήρωσης ὡς ποικιλόμορφης κτήσης ἢ ἀνάκτησης τῆς θείας κίνησης καὶ ἔτσι τὸ ζήτημα δὲν παραμένει σὲ συγκινησιακὴς ἢ συναισθηματικὸς τρόπος ἀποχώσεως. Στὴν ἐδῶ θεματικὴ συνάφεια χρήζει διευκρίνισης ἢ ἀκόλουθη ἐπισήμανση ἀναφορικὰ μὲ ὅ,τι θὰ ὀριζόταν ὑπὸ τὴν εὐρεία ἔννοια ὡς ἀλληγορία: Τὰ σύμβολα ὀριοθετοῦν τὶς ἀνθρώπινες δυνατότητες καὶ ἐντάσσονται, παρὰ τὸν ἀπτό καὶ ἐλέγξιμο χαρακτῆρα τους, σὲ ὅ,τι μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ἀποφατικὴ γνωσιολογία, ἢ ὁποία φιλολογικὰ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἀφηγηματικὸ τρόπο, ὁ ὁποῖος ἔμμεσα ἀναδεικνύει τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου ἀναφορικὰ μὲ τὸ εὖρος τῶν θεολογικῶν ζητημάτων⁴. Ἡ τέλεση, παρὰλληλα, ὀδηγεῖ σὲ ὄλο καὶ περαιτέρω ἐπικοινωνία-μύηση καὶ διαμορφώνει τὶς προϋποθέσεις γιὰ διδακτικὴ κοινοποίησι τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν διαδικασιῶν τῆς καὶ στοὺς παιδαγωγούμενους εἰς Χριστόν. Τὸ γνωσιολογικὸ μοντέλο, ἐπομένως, στὸ σύνολό του εἶναι διάχυτο, μὲ τὴν προσιδιάζουσα ἐδῶ μέθοδο, ἢ ὁποία συνυφαίνεται στενὰ καὶ μὲ τὴν αἰσθητικὴ, καθότι οἱ ὕμνοι συνιστοῦν καλλιτεχνικὰ προϊόντα. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ ἀφηγηματικὸ ἐκφαίνει τὸ αἰσθητικόν, ἐνῶ τὸ γνωσιολογικὸ ἀποτυπώνει τὸ μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια ἐπιστημολογικὸ καὶ ἔτσι ἀποφεύγεται ὁ μονισμὸς τῆς ἀνάλυσης, ὁ ὁποῖος θὰ ὀδηγοῦσε, κατ’ ἐπέκταση, καὶ στὸν ἀντίστοιχό του τῆς ἀναγωγῆς. Ἀλλὰ τέτοιου εἴδους ἀκαμψία δὲν ἔχει θέσι στὸ

4. Ὁ PÉPIN J. σημειώνει τὰ ἐξῆς γιὰ τὴν σχέση συμβόλου-συμβολιζόμενου: «La fonctionnement du symbolisme suppose l’existence de différents niveaux d’être, en sorte que le symbole et le symbolisé n’appartiennent pas au même rang» (*Simboli e Simbologia nell’alto medioevo*, τόμ. III, ἔκδ. «Centro italiano di studi sull’alto medioevo», Spoleto 1975, σελ. 37).

χριστιανικό πλαίσιο, καθότι τόσο οί θείες χορηγίες όσο και οί ανθρώπινες αναγωγές κινούνται σ' ένα μὴ κεκορεσμένο πλαίσιο. Νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Γ. Παχυμέρης μετὰ τὰ «ὕμνημένα» προσθέτει: «σαφηνίζω ὁ ἱεράρχης ὡς Χριστοῦ εἰσι τὰ τοιαῦτα σύμβολα» (P.G. 3, 453 a), προσδίδοντας ἔτσι καὶ χριστολογικὲς διαστάσεις στὸ ἐδῶ διαμειβόμενο ζήτημα. Τέλος, νὰ διευκρινίσουμε ὅτι μὲ τὸν σύνθετο ὄρο «ιεραῶς θεουργίας» δηλώνεται τόσο ἡ θεία παρέμβαση (θεουργία) ὅσο καὶ ὁ τρόπος πρόσληψής της ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικῶς δρῶντα ὑποκείμενα (ιερά).

2. «Ἡ δὲ τῶν θείων ὠδῶν ἱερογραφία, σκοπὸν ἔχουσα τὰς θεολογίας τε καὶ θεουργίας ἀπάσας ὑμῆσαι καὶ τὰς τῶν θείων ἀνδρῶν ἱερολογίας τε καὶ ἱερουργίας αἰνέσαι, καθολικὴν ποιεῖται τῶν θείων ὠδῶν καὶ ἀφήγησιν, πρὸς πάσης ἱεραρχικῆς τελετῆς ὑποδοχὴν καὶ μετάδοσιν, ἕξιν οἰκείαν ἐμποιοῦσα τοῖς ἐνθέως αὐτὴν ἱερολογοῦσιν» (Κεφ. Γ', ΙΙΙ § 4, P.G. 3, 429 d - 432 a).

Στὴν ἴδια κατεύθυνση μὲ τὸ προηγούμενο κινεῖται καὶ τὸ δεύτερο παράθεμα. Ἐδῶ τονίζεται ὅτι ἡ ἱερογραφία τῶν θείων ὠδῶν ἔχει ὡς σκοπὸ νὰ ὑμῆσει τὶς θεολογίες καὶ τὶς θεουργίες στὸ σύνολό τους καθὼς καὶ ἐπιπλέον νὰ ἀποδώσει μὲ αἶνους τὶς ἱερολογίες καὶ τὶς ἱερουργίες τῶν θείων ἀνδρῶν. Ἔτσι, συγκροτεῖ μία καθολικὴ ὠδὴ καὶ ἀφήγησι τῶν θείων ζητημάτων, μὲ σκοπὸ νὰ ἀφομοιωθεῖ καὶ νὰ προβληθεῖ –προφανῶς ἀπὸ τοὺς μνημένους– κάθε ἱεραρχικὴ τελετή, ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως ὡς τέτοια ἔχει ἐξελικτικὰ διαδικαστικόν, ὡς πρὸς τὸ ἐπιδιωκτέο ἀποτέλεσμά του, χαρακτηρεῖται. Ἡ συνέπεια θὰ εἶναι νὰ διαμορφῶνται ἡ ἱερογραφία μία οἰκεία ἕξι –ὡς ἐφετικὴ τάση– σὲ ὅσους τὴν διατυπώνουν μὲ ἱερὸ λόγον, ἐμπνευσμένον βεβαίως ἀπὸ τὸ θεῖον. Οἱ ἐδῶ καταγραφόμενες ὠδὲς δὲν ἐξαντλοῦν, λοιπόν, τὸ περιεχόμενό τους στὴν αἰσθητικὴ διάστασή τους, δὲν εἶναι μόνον ἓνα καλλιτεχνικὸ προϊόν. Ἀναφέρονται πρωτίστως σὲ ὅ,τι σχετίζεται μὲ τοὺς θεῖους λόγους καὶ μὲ τὰ ἔργα καθὼς ἀποτυπώνοντας τὸ περιεχόμενό τους καὶ μὲ τὶς ἀντίστοιχες πραξιακὲς-τελεστικὲς προβολὲς τῶν θεοειδῶν ἱερῶν ἀνθρώπων. Ὁ τρόπος ἄρθρωσής τους ἀναπτύσσει ἔτσι, ἐκ νέου, ἓνα ὀλιστικὸ μοντέλο ἀνάλυσης, τὸ ὁποῖο νοηματοδοτεῖ τὰ αἰσθητικὰ ζητήματα καὶ μὲ ἓναν προ- καὶ μετα-αἰσθητικὸ τρόπο. Τὸ ὅτι τὸ ἐν λόγῳ μοντέλο στοχεύεται στὸ νὰ ἀφομοιωθεῖ καὶ νὰ ἐκφρασθεῖ ἀπὸ κάθε ἱεραρχικὴ τελετή, συνιστᾷ ἐδραία ἐπικύρωσι τοῦ ὅτι οἱ ἀπομονωμένους ἐξειδικεύσεις δὲν ἔχουν θέση, ὅσο καὶ ἂν ἡ κατὰ περίπτωσι λατρευτικοῦ «ἀνοίγματος» τελετῆ ἔχει τὴν οἰκεία της διαδικασίαν. Στὸ σύνολό τους ἐντάσσονται στὸ συνεκτικὸ πλαίσιο τῆς

ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, ἐκ τοῦ ὁποῦ καὶ νοηματοδοτοῦνται, παράμετρος πού στήν ἐξέλιξη τῆς ἀρεοπαγιτικῆς πραγματείας ἐπικυρώνεται. Ἄρκει βεβαίως νὰ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀνάλογη ποιοτικὴ προεργασία ἀπὸ τοὺς συμμετέχοντες, ἢ ὁποῖα συνιστᾷ προσωπικὴ εὐθύνη-πρωτοβουλία τους καὶ ὄρον ἔνταξίς τους στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Οἱ συνέπειες δηλαδὴ ἐνὸς ἐκ βαθέων προσωπικοῦ ἐγχειρήματος θὰ εἶναι νὰ διαμορφωθεῖ στους μνημένους μία τέτοια στοχευμένη ἐσωτερικὴ τάση γιὰ ἐπικοινωνία μὲ τὸ θεῖον, ὑπὸ τοὺς ὄρους ὅμως πού τὸ ἴδιο θέτει ὡς ὑπερβατικὴ πραγματικότητα, μὲ τὴν ὑπεραυτάρκεια καὶ τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία νὰ εἶναι ἰδρυτικὰ χαρακτηριστικά του. Ἐνδιαφέρον, τέλος, προκαλεῖ ἡ ἐκ νέου διάκριση ἀνάμεσα σὲ θεῖον καὶ σὲ ἱερόν, μὲ τὸν δεῦτερο ὄρο νὰ ἐφαρμόζεται κατὰ τὸ μᾶλλον στήν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, ἀπόδοση πού συναντᾶται στὶς σχετικὲς κατὰ περίπτωσιν ἀναφορὰς τοῦ Διονυσίου. Ὡστόσο, ἐδῶ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ μὴ διαφύγει τῆς προσοχῆς ὅτι ὁ ὄρος «θεῖον» συνιστᾷ κατηγορηματικὸ προσδιορισμὸ τῶν ὠδῶν καὶ τῶν ἀφηγήσεων, ἐνῶ ἐπίσης τὸ ἐπίρρημα «ἐνθέως» χαρακτηρίζει τὰ τελούμενα. Ἡ ἀμοιβαιότητα ἀνάμεσα στους ὄρους εἶναι σαφῆς, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσει νὰ διατυπώσουμε λόγο καὶ περὶ ὄντολογικῶν ἀντιμεταχωρήσεων. Τὸ θεῖον ἐφαρμοζόμενο στὸν ἄνθρωπο δηλώνει τρόπο πρόσληψης⁵.

3. «Τὸν ὕμνον δὲ τοῦτον οἱ μὲν ὁμολογίαν καλοῦσιν, οἱ δὲ τῆς θρησκείας τὸ σύμβολον, ἄλλοι δέ, ὡς οἶμαι, θεϊότερον ἱεραρχικὴν εὐχαριστίαν, ὡς περιεκτικὴν τῶν εἰς ἡμᾶς θεόθεν ἀφικομένων ἱερῶν δώρων· δοκεῖ γάρ μοι τῶν ὕμνουμένων ἀπασῶν θεουργιῶν ἢ πραγματεία περὶ ἡμᾶς γεγονέναι, τὴν μὲν οὐσίαν ἡμῶν καὶ ζωὴν ἀγαθοειδῶς ὑποστήσασα καὶ ἀρχετύποις κάλλεσι τὸ θεοειδὲς ἡμῶν μορφώσασα καὶ θειοτέρας ἕξεως καὶ ἀναγωγῆς ἐν μετανοίᾳ καταστήσασα, κατιδοῦσα δὲ τὴν ἐξ ἀπροσεξίας ἐγγενομένην ἡμῖν ἐρημίαν τῶν θείων δωρεῶν ἐπισκευαστοῖς ἡμᾶς ἀγαθοῖς εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀνακαλέσασθαι καὶ τῇ παντελεῖ τῶν ἡμετέρων προσλήψει τὴν τελειοτάτην τῶν οἰκείων μετάδοσιν ἀγαθουργῆσαι καὶ ταύτην κοινωνίαν ἡμῖν Θεοῦ καὶ τῶν θείων δωρησασθαι» (Κεφ. Γ', III § VII, P.G. 3, 436 c-d).

Στὸ τρίτο παράθεμα διευρύνεται ἔτι περαιτέρω ἡ συνθετικὴ συνάντησις τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρώπινων δραστηριοτήτων, ὡς διαλεκτικὴ τοῦ καταγωγισμοῦ

5. Σχολιάζοντας τὸ ἀρεοπαγιτικὸ ἐδάφιο ὁ ROQUES R., παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Ce passage résume rapidement le contenu des livres saints dont les extraits sont intégrés dans la liturgie eucharistique» (*L'univers dionysien*, σελ. 219).

μέ τόν ἀναγωγισμό. Τονίζεται ὅτι στόν διαμειβόμενο ἐδῶ ὕμνο περὶ τῶν θείων χορηγιῶν ὀρισμένοι ἀποδίδουν τὴν ὀνομασία τῆς ὀμολογίας –δηλαδή μιᾶς παραδοχῆς πίστεως ἢ μιᾶς συμφωνίας μετὰ τὴν ὑπερβατικὴ πραγματικότητα πρὸς τὴν ὁποία γίνεται ἡ ἀνθρώπινη ἀναφορά– καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι αὐτὴν τοῦ συμβόλου τῆς θρησκείας, ἐνῶ ἄλλοι μετὰ θεϊότερο –ἢ, ἐπίσης, τελεστικό– τρόπο τὸν χαρακτηρίζουν ὡς ἱεραρχικὴ εὐχαριστία, ἡ ὁποία περιλαμβάνει, μετὰ τὸν τρόπο τῆς πρόσληψης, τὰ ἱερά δῶρα ποὺ ἔρχονται στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸν Θεόν. Συνεπαγωγικῶς τὸ ἱεραρχικὸ θὰ ὀρίζεται καὶ ὑπὸ τὴν ὀντολογικὴ ἐκδοχῆ, τόσο ὡς πρὸς τὴν διαδικασίαν χορηγίας (τοῦ Θεοῦ) ὅσο καὶ ὡς πρὸς τοὺς βαθμοὺς πρόσληψης του (ἐκ τοῦ ἀνθρώπου). Διατυπώνεται, ἐπίσης, ἡ ἐκτίμηση ὅτι, ἀναφορικὰ μετὰ τὸν τρόπο ποὺ οἱ ἀνθρώποι ἐκλαμβάνουν τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀφομοίωσης τῶν θείων χορηγιῶν, ἔχει συνταχθεῖ ἡ ἀνά χειρᾶς πραγματεία γιὰ ὅλες τὶς θεουργίες ποὺ ὑμνοῦνται. Ἀπὸ τὴν μία, γίνεται ἀναφορὰ στοῦ ὅτι ὁ Θεὸς χορήγησε ὑπόστασις μετὰ ἀγαθοειδῆ τρόπο στὴν οὐσία καὶ στὴν ζωὴ τὴν ἀνθρώπινη καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, στοῦ ὅτι προσέδωσε μορφὴ στὴν θεοειδῆ κατάστασή τους μετὰ τὰ ἀρχέτυπα κάλλι. Μετὰ βάση τὰ δύο αὐτὰ κοσμολογικὰ δεδομένα, ἡ πραγματεία μετέφερε τὴν ἀνθρώπινη κίνηση στὴν συνθήκη τῆς κατεξοχὴν ἐκ τοῦ θείου καὶ πρὸς τὸ θεῖον ὀρρωμένης ἔξης καὶ τῆς ἀναγωγῆς πρὸς τὸν τρόπο τῆς ὑπαρξῆς του, τάσεις οἱ ὁποῖες πραγματοποιοῦνται μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ διακλαδισμοῦ τῆς βιωματικῆς κατάστασής τους καὶ τῆς διανοητικῆς δραστηριότητάς τους. Ἐπίσης, σημειώνεται πῶς, ἀφοῦ ἐντόπισε τὸ ὅτι οἱ ἀνθρώποι ὀδηγήθηκαν μετὰ τὶς ἐπιλογές-κατασκευές τους στὴν στέρηση τῶν θείων δωρεῶν, ἡ πραγματεία ὡς ἱερό καὶ κριτικὸ προφανῶς ἀνάγνωσμα, τοὺς ἀνακάλεσε ὡς ἀγαθοὺς –προφανῶς ὑπὸ προοπτικὴ καὶ ἐσχατολογικὰ– στὴν ἀρχικὴ κατάστασις, στοῦ ἀρχέγονο κάλλος. Παράλληλα, προσλαμβάνουσα ὀλοκληρωτικὰ τὰ οἰκεία τους ζητήματα, μετὰ ἀγαθὸν τρόπο ἔδειξε τὸ πῶς ἐξασφαλίζεται ἡ τελειότητα στὴν διαμόρφωση τῆς ὑπαρξῆς τους καὶ ἔτσι προσέφερε ὡς δωρεὰ τὴν ἐπικοινωνία τους μετὰ τὸν ἴδιον τὸν Θεόν ὡς Ἀνώτατη Ἀρχὴ καὶ μετὰ ὅ,τι ἐκπέμπει *ad extra*. Πρόκειται γιὰ μία συνάφεια ποὺ, δι’ ἐμμέσων συνεπαγωγῶν, προκύπτει μετὰ τῆς θείας οἰκονομίας καὶ τῆς Χριστολογίας, τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ ἐξειδικευμένου, ἡ ὁποία ἀποτυπώνεται ἀπὸ τοὺς ἱερατικῶς συμπεριφερόμενους ἀνθρώπους μετὰ καλλιτεχνικὸ καὶ αἰσθητικῶν προεκτάσεων τρόπο. Ἡ ἐνότητα στοῦ ἐξελικτικοῦ παραδείγματος ποὺ προτείνεται εἶναι διάχυτη καὶ ἀναδεικνύει τὴν πραγματεία καὶ ὡς ἓνα κείμενο ποὺ ἔχει ἱστορικὰ χαρακτηριστικὰ, σαφῶς θεολογικῆς ἐρμηνείας. Ἀπὸ τὸν Γ. Παχυμέρη παραθέτουμε τὶς ἀκόλουθες δύο διευκρινίσεις: «Ἀρχέτυπα δὲ φησι τὰ τῆς θείας φύσεως ἐπιθεωρούμενα, ὧν τὴν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον

μετουσίαν τοῖς ἀνθρώποις Θεὸς ἐδωρήσατο καὶ θειότερας ἀναγωγῆς ἐν τῷ παραδείσῳ κατηξιώθημεν» καὶ «Ἐπισκευαστὰ δὲ λέγει τὰ ἀγαθὰ, ὅτι, ἀμαρτωλοὶ ὄντες, χάριτι ἐκαλλωπίσθημεν καὶ ἐσώθημεν» (P.G. 464 a). Ὁθεν, ἡ ὄντολογία συνυφαίνεται μὲ τὴν κανονιστικὴ παρεμβατικότητα.

4. «Ἡ δὲ τοῦ ἱεράρχου καὶ τῶν ἱερέων ἄχρι τῶν ἄκρων, εἴτουν ἐσχάτων, ἀπόνις ἐπίπροσθεν γίνονται τῶν ἀγιωτάτων συμβόλων, ὡς ἐπὶ Χριστοῦ τοῦ πάσας ἐφορῶντος ἡμῶν τὰς κρυφιοτάτας ἐννοίας καὶ τῆς ἀκροτάτης καθάρσεως ἐν τοῖς αὐτοῦ πανεπισκόποις ἀκριβασμοῖς καὶ ταῖς δικαιοτάταις καὶ ἀδεκάστοις κρίνεσιν ὀριζομένης. Οὕτω τοῖς θείοις ὁ ἱεράρχης ἐνοῦται, καὶ τὰς ἱερὰς θεουργίας ὑμνήσας, ἱερουργεῖ τὰ θειότατα καὶ ὑπ' ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα» (Κεφ. Γ', III § X, P.G. 3, 440 b).

Ἡ ἐπιμονὴ στὸν κεφαλαιώδη ρόλο ποὺ διαδραματίζει ἡ παρουσία τοῦ Χριστοῦ ὡς ἐνσαρκωμένου θείου Λόγου καὶ ὡς συγκεφαλαιωτικῆ παράγοντα τῆς θείας λειτουργίας εἶναι διάχυτη καὶ στὰ ἐδῶ διαμειβόμενα. Τονίζεται λοιπὸν ὅτι ὁ καθαρὸς τοῦ ἱεράρχη καὶ τῶν ἱερέων στὸν ἔσχατο βαθμὸ γίνεται, πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλη δραστηριότητά τους, μὲ τὰ ἀγιότατα σύμβολα, ὑπὸ τὴν ἐννοια ὅτι στὸν Χριστό, ὁ ὁποῖος ἐπιβλέπει τὸ βάθος τῶν συλλογιστικῶν διεργασιῶν τῶν ἀνθρώπων, ἀνάγουμε τὴν ἀκρότατη δυνατότητα κάθαρσης. Ἡ ἐν λόγῳ κίνηση σημαίνει ὅτι ἀναγνωρίζουμε στὸν ἱεράρχη ἀπολύτως τίς οἰκείες τοῦ ἐπισκοπικῆς, δικαιοτάτες καὶ ἀδεκάστες κρίσεις ὡς ἄνευ ὄρων ἰσχύουσες, στάση ποὺ σαφέστατα ἐντάσσεται στὸ τελολογικό-ἐσχατολογικὸ παράδειγμα, τὸ ὁποῖο διαμεσολαβητικὰ ἔχει θεμελιωθεῖ καὶ μὲ χριστολογικοὺς ὄρους. Ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ρήτρα, ὁ ἱεράρχης ἐνώνεται μὲ τὰ θεῖα καί, ἀφοῦ ὑμνήσει τίς ἱερὲς θεουργίες, πράττει μὲ ἱερὸ τρόπο τὰ κατεξοχὴν θεῖα καὶ φέρει ἐνώπιον τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ὅσα ἔχουν ὑμνηθεῖ. Ἡ συγκριτικὴ διαφοροποίηση ἀνάμεσα σὲ θεῖα καὶ σὲ θειότατα προκαλεῖ πάντως ἓνα ἐρωτηματικὸ, διότι εἰσάγει ἱεραρχήσεις. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στὴν φυσικὴ καὶ στὴν ὑπερφυσικὴ Ἀποκάλυψη ὡς πρὸς τὸ κεφαλαιώδες ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχουν ἀνθρωπολογικῶς. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπισήμανση θὰ μπορούσε νὰ προκύψει ἀπὸ τὸ σχόλιο τοῦ Γ. Παχυμέρη: «Τίνας μὲν οὖν τῆς εἰς ἡμᾶς θεουργίας φαμέν (δηλονότι τῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Χριστοῦ περὶ ἡμᾶς προνοίας, ἧς ἐπὶ σωτηρία τοῦ γένους ἡμῶν, εὐδοκία τοῦ Πατρὸς ἐν Πνεύματι ἀγίῳ ἐτελείωσεν)» (P.G. 3, 465 d). Καὶ ἐδῶ πάντως ἐμπλέκεται ἡ γνωσιολογία μὲ τὸ τελετουργικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ πράττειν, διαδικασίες-καταστάσεις ποὺ προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξιακὴ κάθαρση, ἔστω καὶ ὡς συνειδητοποιημένον καὶ ὑπὸ προοπτικῆ, ἂν ὄχι ἤδη

πραγματωθέντα, στόχο⁶. Σημειωτέον ὅτι στό πέρας τῶν σχολίων του ὁ Γ. Παχυμέρης ὑπομνήσκει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπεμπολεῖται ὁ ἀποφατισμὸς ἀναφορικά μὲ ὅσα τελεῖ ὁ ἱεράρχης: «Ὅσα δὲ παρὰ τῶν ἐνθέων ἱερουργούντων τὴν ἀνάιμακτον θυσίαν ὑμνεῖται, ὡς ἡμῖν ἐφικτόν, ἐροῦμεν» (P.G. 3, 468 a).

5. «Ἐν τούτοις ἡ πᾶσα τῶν ἱερῶν διακόσμησις, ἱεραρχικῶς συναχθεῖσα καὶ τοῖς θειοτάτοις κοινωνήσασα, μετ' εὐχαριστίας ἱερῶς καταλήγει, τὰς τῶν θεουργιῶν ἀναλόγως ἐπιγνοῦσα καὶ ὑμνήσασα χάριτας. Ὡστε οἱ τῶν θείων ἀμέτοχοι καὶ ἀγνώτες οὐκ ἂν εἰς εὐχαριστίαν ἀφίκοιντο, καίτοι κατ' οἰκείαν φύσιν ἀξίων οὐσῶν εὐχαριστεῖσθαι τῶν θειοτάτων δωρεῶν» (Κεφ. Γ', III § XV, P.G. 3, 445 b).

Τὸ ἐπόμενο βῆμα ὀρίζεται ὡς συνάντηση τῶν μυστηριακῶν τελετῶν μὲ τὶς γνωσιολογικὲς κατακτήσεις Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ὅλη διακόσμηση τῶν ἱερῶν προσώπων, ἀφοῦ συνάχθηκε ἱεραρχικὰ καὶ ἔλαβε μέρος στὰ θεῖα μυστήρια, καταλήγει τὴν σχετικὴ τελετὴ τῆς μὲ μία ἱερὴ εὐχαριστία, ἔχουσα ἐπίγνωση, κατὰ τὸν ἀναλογοῦντα βαθμὸ πού τῆς προσιδιάζει, τῶν χορηγιῶν πού ἔχουν ἐκπέμψει οἱ θεῖες ἐνέργειες καὶ ἔχουσα ὑμνήσει, προφανῶς μὲ ἐφαλτήριο τὴν ἐν λόγῳ γνώση, τὸ περιεχόμενό τους. Τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι οἱ ἀμέτοχοι καὶ οἱ ἀγνοοῦντες, δηλαδὴ οἱ ἀδαεῖς ἀναφορικά μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν θείων μυστηρίων, νὰ μὴν ἔχουν τὶς προϋποθέσεις νὰ φθάσουν σὲ μετοχὴ στὴν εὐχαριστία, ἔστω καὶ ἂν οἱ θειότατες δωρεές εἶναι ἐκ τῶν ὄντολογικῶν προδιαγραφῶν τους τέτοιες, ὥστε μὲ ἀντάξιον στό περιεχόμενό τους τρόπο νὰ προσφέρουν τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ὑμνοῦνται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων. Τὸ γνωσιολογικὸ κριτήριο ἐδῶ εἶναι διάχυτο καὶ συνδυαζόμενο μὲ τὸ τελεστικὸ-λειτουργικὸ στοιχεῖο κινητοποιεῖ σὲ κάθε πιστὸ τὶς δυνατότητες τὶς ὁποῖες ἐσωτερικὰ κατέχει καὶ πού εἶναι εἰσέτι σὲ λανθάνουσα κατάσταση. Ἐννοεῖται

6. Ὁ ΣΙΑΣΙΟΣ Λ., σχολιάζοντας τὸ ἀνωτέρω ἐδάφιο, τὸ ἐντάσσει σὲ ὅ,τι ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει ὡς ἀλφαβητάρι τοῦ διαβάσματος τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραφῶν. Ἀφοῦ ἐπισημαίνει τὸ ἐρευνητικὸ ἔλλειμμα ἀναφορικά μὲ τὴν εἰδικὴ λειτουργία τοῦ περιεχομένου του, τονίζει ὅτι ἐδῶ μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε μία σαφῆ χριστιανικὴ ἀνάγνωση τῶν ὄρων «θεουργία» (μὲ ὑποκείμενον τὸν Θεὸ) καὶ «ἱεουργία» (μὲ ὑποκείμενον τὸν ἄνθρωπο), σὲ σαφῆ ἀντιπαράθεση πρὸς ἀντίστοιχες φιλοσοφικὲς προσεγγίσεις. Ἐνδεικτικὰ παραθέτουμε τὴν ἀκόλουθη παρατήρησή του: «Ἡ ἀρεοπαγιτικὴ αὐτὴ συμπεριφορὰ δὲν ἀπηχεῖ μόνον τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἁγίας Γραφῆς πάνω στὸν φανερούμενο, ὁμιλοῦντα καὶ ἐργαζόμενο Θεὸ καὶ τὸ ὑπακοῦν στὰ κελεύσματά του κτίσμα, ἀλλὰ μετρᾷ ταυτόχρονα καὶ παράλληλα τὴν ἄβυσσο πού τὴν χωρίζει ἀπὸ τὴν πρόκληση, φιλοσοφικὴ καὶ εἰδωλολατρικὴ πρακτικὴ» (Ἐραστές τῆς ἀλήθειας, Θεσσαλονικὴ 1984, σσ. 79-81).

λοιπόν ότι ή μετοχή στο θείο μυστήριο δεν γίνεται μηχανιστικά ή με αυτοματισμούς αλλά με την ενεργοποίηση των γνωστικών κέντρων, ή όποια απαιτεί πρωτοβουλίες και έλευθερία επιλογών, την κινητοποίηση της έσωτερικότητας κατά έναν ειδικό τρόπο και προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση, όπου τα έρμηνευτικά κριτήρια είναι διάχυτα, έκφραζόμενα βεβαίως με έμπειρικό τρόπο, ή όπως βιωματικά έχουν συγκροτηθεί.

6. «Άλλά όπερ έφην, οὐδὲ προσβλέπει ποτὲ τοῖς θείοις δώροις ἐκ τῆς ἐπὶ τὰ χεῖρω νέυσεις ἐθελήσαντες, ἀχάριστοι πρὸς τὰς ἀπειρους τῶν θεουργιῶν διαμεμενήκασι χάριτας» (Κεφ. Γ', ΙΙΙ § XV, P.G. 3, 445 b-c).

Τὸ ζήτημα περὶ τῶν μὴ ἀνταποκρινομένων σὶς θεῖες δωρεές χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Ἀναφέρεται λοιπόν ὅτι, ἐπειδὴ λόγω τῆς ροπῆς τους πρὸς τὰ ἀξιολογικῶς κατώτερα ζητήματα δὲν ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμία οὔτε κἂν νὰ στρέψουν τὴν ἀναφορά τους στὰ θεῖα δῶρα, ὀρισμένοι ἄνθρωποι παρέμειναν μὲ ἀρνητικὴ ἢ ἀδιάφορη στάση ἀπέναντι σὶς ἄπειρες χάριτες τῶν θείων ἐνεργειῶν. Ἐδῶ διατυπώνεται λόγος γιὰ τὴν ἄρνηση ἐκ μέρους τους, ἐξαιτίας ἐσωτερικῶν παθογενειῶν –ἢ καὶ ἀρνητικῶν ἢ ἀνασταλτικῶν ἐξωτερικῶν παρεμβάσεων– νὰ ἀναδείξουν μία γόνιμη διαλεκτικὴ μὲ τὶς ἀνεξάντλητες θεῖες χορηγίες καὶ ἔτσι νὰ μὴν ἀξιοποιήσουν τὸ θεῖο κοινωνικὸ ἄνοιγμα. Τὸ ζήτημα περὶ τῆς εὐθύνης καὶ τῶν ἐκ τῆς ἀνάληψῆς τῆς ἀπορρουσῶν συνθηκῶν ἀνάγεται ἀποκλειστικὰ στοὺς ἰδίους, μὲ ἐπιμονὴ ἐδῶ στὸν προθεσιακὸ παράγοντα, ὁ ὁποῖος χριστιανικὰ συνδέεται μὲ τὸ αὐτεξούσιον, ὅρος ἀνθρωπολογικὰ ἀπαράβατος καὶ μάλιστα a priori⁷. Ὁ Γ. Παχυμέρης, ἀναφερόμενος στοὺς χαρακτηριζόμενους ὡς ἀχάριστους, διευκρινίζει: «Οὐδὲ τὴν πρώτην πρὸς τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας ἠθέλησαν ἀπιδεῖν» (P.G. 3, 442 b).

7. «Τὸ δὲ ἱερὸν τῆς τῶν θεολήπτων προφητῶν ἐπιπνοίας μελῶδημά φασιν οἱ τὰ Ἐβραίων εἰδότες, τὸ αἶνος Θεοῦ δηλοῦν, ἢ τό «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον». Ἀπάσης οὖν ἱερῶς θεοφανείας καὶ θεουργίας ἐν τῇ ποικίλῃ συνθέσει τῶν ἱεραρχικῶν συμβόλων ἱερογραφουμένης, οὐκ ἀνάρμοστόν ἐστι με-

7. Γιὰ τὴν χριστιανικὴ ἐκδοχὴ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου, βλ. GILSON ET., *L'esprit de la philosophie médiévale*, ἔκδ. "J. Vrin", Paris 1989, σσ. 284-303· ΜΠΕΝΑΚΗΣ Λ., «Βυζαντινὴ Φιλοσοφία: κατάφαση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου («αὐτεξούσιον») καὶ ἀναγωγὴ τῆς ἀναγκαιότητας στὴ βούληση καὶ δύναμη τοῦ Θεοῦ («Θεῖα Πρόνοια»)», στὸ *Ἐλευθερία καὶ ἀναγκαιότητα στὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ*, ἔκδ. «Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἐταιρεία», Ἀθῆνα 1985, σσ. 163-177· ΤΑΤΑΚΗΣ Β., *Θέματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, ἔκδ. «Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», Ἀθῆνα 1952, σσ. 125-146.

μνησθαι τῆς θεοκινήτου τῶν προφητῶν ὑμνολογίας· διδάσκει γὰρ εὐαγῶς τε ἅμα καὶ ἱεροπρεπῶς, αἰνῶν ἱερῶν ἀξίας εἶναι τὰς θεαρχικὰς ἀγαθουργίας» (Κεφ. Δ΄, ΙΙΙ, § 12, P.G. 3, 485 a-b).

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ἐκεῖθεν ἡ προσέγγιση γίνεται μὲ βάση τὰ δεδομένα μίας οἰονεὶ ἱστορικῆς τάξης, ἡ ὁποία τίθεται βεβαίως στὸ πλαίσιο τοῦ θεολογικοῦ ἐρμηνευτικοῦ κριτηρίου. Ἔτσι, τονίζεται ὅτι τὴν ἱερὰ μελωδία τὴν ὁποία ἐνεπνεύσθησαν οἱ προφῆτες ἐκεῖνοι πρὸς ἔλαβαν τὰ θεῖα μηνύματα, ὅσοι γνωρίζουν τὰ ἐβραϊκὰ ἀναφέρουν ὅτι δηλώνει τὸν αἶνο πρὸς ἀπευθύνεται γιὰ τὸν Θεὸν ἢ τὸ «αἰνεῖτε τὸν Κύριον». Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ θεοφάνειες καὶ οἱ θεουργίες στὸ σύνολό τους περιγράφονται μὲ τὴν ποικίλη σύνθεση τῶν ἱεραρχικῶν συμβόλων, δὲν εἶναι ἀνάρμοστο πρὸς ἔγινε μνεῖα στὴν ὑμνολογία τῶν προφητῶν, ἡ ὁποία ἐμπνεόταν καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν Θεόν, δηλαδή ἐκινεῖτο στὸν ἴδιο ἄξονα ἀναφορῶν μὲ αὐτὴ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Ἡ ἀναγωγή δηλαδή αὐτὴ δὲν ἀντίκειται τῆς νομιμότητος, διότι ἡ ἐν λόγῳ ὑμνολογία διδάσκει διαχρονικὰ μὲ ἀγιότητα καὶ συγχρόνως μὲ ἱεροπρέπεια ὅτι οἱ θεαρχικὲς ἐνέργειες εἶναι τέτοι-ας ποιότητας, ὥστε νὰ τυγχάνουν ἱερῶν αἰνῶν. Ἐδῶ γίνεται ἐπιλεκτικὴ χρῆση ἐπεισοδίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐκείνων πρὸς προσιδιάζουν θεματολογικὰ καὶ ἔχουν εὐθεῖα ἀνταπόκριση στὴν Καινὴ Διαθήκη, καὶ διὰ τῆς ἐν λόγῳ συνύφανσης προσδίδεται ὁ διστορικὸς χαρακτήρας στὸν θεῖο σχεδιασμό, τὸν ὁποῖο ἀντανάκλουν ἐπικαίρως τὰ δύο ἱερὰ κείμενα, μὲ τὸν μονίμως ἀφηγηματικὸ καὶ αἰσθητικῶς ἀποτυπούμενο τρόπο τους, τὸν μὴ ἐξηγλημένο καὶ μὴ κεκορησμένο σὲ θεωρητικὲς συλλογιστικὲς.

8. «Αὐταὶ γὰρ εἰς τὰς ὑποβεβηκυίας ἱερὰς τάξεις ἀγαθοειδῶς καὶ ἀναλόγως διαπορθμεύουσι τὰς δωρουμένας αὐταῖς αἰεὶ θεουργικὰς γνώσεις ὑπὸ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ σοφοποιοῦ τῶν θεῶν νοῶν θεαρχίας. Αἱ δὲ τῶν πρώτων οὐσιῶν ὑφειμέναι διακοσμῆσεις, ὡς δι' ἐκείνων ἱερῶς ἀναγόμεναι πρὸς τὴν θεουργὸν τῆς θεαρχίας ἔλαμψιν, αἱ τελούμεναι τάξεις εἰσὶ τε καὶ ἀληθῶς ὀνομάζονται» (Κεφ. Ε΄, ΙΙ, P.G. 3, 501 b).

Ἔχουν διαμορφωθεῖ πλέον οἱ προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἔλθει στὸ προσκῆνιο τὸ πραγματικὸ περιεχόμενον τῶν ἱεραρχήσεων καὶ τῶν λειτουργιῶν πρὸς οἱ ἴδιες ὀρίζουν. Οἱ πρῶτες οὐσίες –ὅχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὄντολογικῆς ἱεραρχίας– μεταφέρουν στὶς κατώτερες –ὡς πρὸς τὰ λειτουργήματα πρὸς ἀναλαμβάνουν– ἱερὲς τάξεις μὲ ἀγαθοειδῆ τρόπο καὶ ἀναλόγως πρὸς τὶς ἰκανότητές τους τὶς γνώσεις τῶν θεῶν ἐνεργειῶν. Πρόκειται γιὰ γνώσεις πρὸς χορηγοῦνται σὲ αὐτὲς ἀπὸ τὴν θεαρχία, τὴν ὑπερβαίνουσα δηλαδή οἰαδήποτε ὄντολογικὴ ἴδρου-

ση αὐτοτελῆ θεία παρουσία, ἡ ὁποία καθιστᾶ σοφοὺς τοὺς θείους –προφανῶς ἐδῶ τοὺς ἀγγελικούς, χωρὶς κατ' οἰκονομίαν νὰ ἀποκλείουμε καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς– νόες. Ἡ συνάφεια, στὸν ἀνὰ χεῖρας συλλογισμό, τοῦ ὄντολογικοῦ μὲ τὸ γνωσιολογικὸ στοιχεῖο εἶναι προφανής. Οἱ διακοσμήσεις πού εὐρίσκονται σὲ κατώτερο σημεῖο ἀπὸ τὶς πρῶτες οὐσίες, ἀφοῦ πρὸς τὴν θεουργοῦ ἔλλαμψη τῆς ἱεραρχίας ἀνάγονται ἱερῶς διὰ μέσου αὐτῶν τῶν οὐσιῶν, εἶναι οἱ τάξεις τῶν μουμένων, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀκριβῆ ὡς πρὸς τὴν ὑφή τους τρόπο ἔχουν προσλάβει τὴν ἐν λόγῳ ὀνομασία. Ἐδῶ ὁ τρόπος ὑπαρξῆς ὁ προσδιοριζόμενος ἀπὸ τὴν προτεραιότητα πρόσληψης τῶν θείων ἐνεργειῶν συντελεῖ στὴν συγκρότηση τῶν ὀνομάτων, σὲ μόνιμη κλίμακα ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πλαισίου, τὸ ὁποῖο προφανῶς ἔχει καὶ ἕναν ἔντονα βιωματικὸ χαρακτήρα. Γενικεύοντας, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ὀνοματοθεσία ἀντανακλᾷ ἕνα ὄντολογικὸ ἐκκλησιαστικὸ status καὶ δὲν αὐτονομεῖται ἔναντι τῶν τελουμένων, ἐνῶ παράλληλα δὲν εἶναι ἀμελητέα ἡ ἀναφορὰ σὲ διακοσμήσεις, ὅποτε ἐκ νέου τὸ αἰσθητικὸ στοιχεῖο εἶναι διάχυτο, περιλαμβάνον ἐδῶ ὄχι καλλιτεχνικὲς παραγωγὲς ἀλλὰ τρόπο ὑπαρξῆς.

9. «Θεσμός μὲν οὗτος ἐστὶ τῆς θεαρχίας ὁ πανίερος, τὸ διὰ τῶν πρώτων τὰ δεύτερα πρὸς τὸ θεϊότατον αὐτῆς ἀνάγεσθαι φέγγος. Ἡ οὐχὶ καὶ τὰς αἰσθητὰς τῶν στοιχείων οὐσίας ὀρῶμεν εἰς τὰ μᾶλλον αὐταῖς συγγενέστερα πρῶτον ἰούσας καὶ δι' ἐκείνων ἐφ' ἕτερα τὴν οἰκείαν διούσας ἐνεργεῖαν; Εἰκότως οὖν ἡ πάσης ἀοράτου καὶ ὀρατῆς εὐκοσμίας ἀρχὴ καὶ ἴδρυσις, εἰς τοὺς θεοειδεστέρους πρώτους ἐνδίδωσι τὰς θεουργικὰς ἀκτῖνας ἰέναι καὶ δι' ἐκείνων, ὡς διειδεστέρων νόων καὶ πρὸς μετοχὴν φωτὸς καὶ μετάδοσιν οἰκείως ἐχόντων, εἰς τοὺς ὑφειμένους ἀναλόγως αὐτοῖς ἐλλάμπει καὶ ἐπιφαίνεται» (Κεφ. Ε', IV, P.G. 3, 504 c-d).

Ὁ λειτουργισμός, ὁ ὁποῖος παρουσιάστηκε στὸ προηγούμενο παράθεμα, γίνεται πιὸ ἐξειδικευμένος σὲ αὐτὸ πού ἐδῶ ἀναλύεται. Ὡς ἀπολύτως διεπόμενος, λοιπόν, ἀπὸ τὴν δέουσα στὴν ὑφή τῆς ἀνώτατη ποιητικῆ κατάστασι, ὁ θεσμός τῆς ἱεραρχίας ὀρίζει τὸ ἐξῆς: τὸ ὅτι ἀνάγονται διὰ μέσου τῶν πρώτων λειτουργικῶς ὄντων τὰ δεύτερα στὸν θεϊότατο φωτισμὸ πρὸς τὸν ὁποῖο ἔχουν στρέψει τὴν ἔφεσή τους, μὲ τὴν διαμεσολαβητικὴ διαδικασίαν νὰ θεμελιώνεται ὡς κυρίαρχος παράγων, δὲν σημαίνει ὅτι ἀναδύεται ἔστω καὶ ἡ στοιχειώδης οὐσιακὴ ἐξάρτησις ἢ ἡ ὄντολογικὴ διείσδυσις τῆς μετουσίας, ἡ ὁποία δὲν ἀπέχει ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν πανθεισμό. Ἀνάλογη διεργασία παρατηροῦμε καὶ στὶς αἰσθητὰς οὐσίες τῶν στοιχείων, νὰ ὀδεύουν δηλαδὴ στὸ νὰ προσεγγίσουν κα-

ταρχάς τὰ συγγενέστερα πρὸς τὴν ὑπόστασή τους καὶ ἔπειτα διὰ μέσου ἐκείνων νὰ διαβιβάσουν τὴν ἀναγωγικὴ τελεστικὴ ἐνέργειά τους πρὸς τὰ ὑπόλοιπα ἀνώτερα. Ἡ μετακίνηση τῆς περιγραφῆς καὶ στὰ τελούμενα στὸ φυσικὸ σύμπαν φέρει στὸ προσκῆνιο ἓνα κοσμοεἶδωλο πού δὲν λειτουργεῖ μὲ μηχανιστικὸ ἀλλὰ μὲ προσωπικὸ τρόπο. Ἐπίσης, οἱ νεοπλατωνικοὶ ὄροι «μονή» –ὡς δηλοῦσα τὴν ἀπαραιμείωτη σταθερότητα τοῦ θείου– καὶ «πρόοδος» –ὡς ἐκφαίνουσα τὴν ad extra προβολή του– ἐμφανίζονται ἐδῶ μὲ τὴν χριστιανικὴ διάστασή τους, στὸ πλαίσιο τῆς διαδοχῆς ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴ τῆς ὑπερβατικότητας στὴν μεταφυσικὴ τῆς ἐμμένειας⁸. Εὐλόγα λοιπὸν ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἔδρα κάθε εὐκοσμίας ἀόρατης καὶ ὄρατῆς ἐπιτρέπει στίς θεουργικὰς ἀκτῖνες νὰ κατευθύνονται καταρχὰς πρὸς τοὺς πιὸ θεοειδεῖς καὶ διὰ μέσου ἐκείνων, ὡς πιὸ διαυγῶν νόων καὶ πιὸ ἐπιτήδειων γιὰ μετοχὴ καὶ μετάδοση φωτός, γενικεύουν τὴν ἔλλαμψή τους καὶ ἐμφανίζονται καὶ στοὺς κατωτέρους κατὰ τὴν ἰκανότητά τους νὰ συμμετέχουν στίς ἐκκλησιαστικὰς διεργασίες. Σημειωτέον ὅτι ὅποια μορφή ἱεραρχίας καὶ ἂν ἐμφανίζεται ἐδῶ, ἔχει λειτουργικὸ-χορηγητικὸ χαρακτήρα καὶ ἐπ' οὐδενὶ ἐπικυριαρχίας. Οἱ ὅποιες ἐξαρτήσεις προβάλλονται, εἶναι ἐντὸς τῆς συγκεκριμένης περιορέουσας ἀτμόσφαιρας καὶ σὲ κάθε περίπτωση πραγματώνουν τὸ κάλλος, τὸ ὁποῖο, ὑπὸ πλατωνικοὺς ὄρους σχέσης ἀρχετύπου-ἐκτύπου, ἔχει καὶ ὑπεραισθητὸ καὶ αἰσθητὸ περιεχόμενο καὶ ἄρα μπορεῖ νὰ καταγραφεῖ μὲ τὶς ἀμφισημαντότητες τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναλογίας. Ζήτημα ὄντολογικοῦ καθεστώτος ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας δὲν ὑφίσταται.

II. «Θεουργία-Ἰησοῦς»

Τὸ ἐπόμενο ζήτημα πού ἔρχεται στὸ προσκῆνιο εἶναι ἡ ἐξειδίκευση τῶν παραγόντων πού λαμβάνουν μέρος στὸ πλαίσιο τῶν ἐκκλησιαστικῶν δραστηριοτήτων καὶ ἀναγωγικὰ οἱ πηγές ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀντλοῦν τὴν διάρθρωσή τους. Ἡ ἐνσάρκωση τοῦ θείου Λόγου εἶναι, εἴτε ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα, τὸ ἐννοιολογικὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὄσων ἐδῶ διαμείβονται, καθότι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεανδρικοῦ καθιδρύματος.

8. Ἀναφορικὰ μὲ τοὺς ὄρους «μονή» καὶ «πρόοδος» στὸν νεοπλατωνικὸ Πρόκλο, βλ. *Στοιχεῖωσις Θεολογική*, πρ. 25-39, σσ. 23.21-42.7. Πρβλ. DODDS E.R., *Proclus. The Elements of Theology*, Oxford 1963, σσ. 212-223· TROUILLARD J., *L'Un et l'âme selon Proclus*, ἔκδ. "Les Belles Lettres", Paris 1972, σσ. 78-106· *La mystagogie de Proclus*, ἔκδ. "Les Belles Lettres", Paris 1982, σσ. 53-91· BEIERWALTES W., *Proklos, Grundzüge seiner Metaphysik*, Frankfurt am Main 1979, σσ. 118-163.

1. «Πᾶσα μὲν γὰρ ἱερὰ καὶ ἀγιόγραφος δέλτος, ἢ τὴν ἐκ Θεοῦ τῶν ὄντων γεννητῶν ὕπαρξιν τε καὶ διακόσμησιν, ἢ τὴν νομικὴν ἱεραρχίαν καὶ πολιτείαν, ἢ τῶν τοῦ θείου λαοῦ κληροδοσιῶν διανεμήσεις καὶ κατασχέσεις, ἢ κριτῶν ἱερῶν ἢ βασιλέων σοφῶν ἢ ἱερέων ἐνθέων σύνεσιν, ἢ παλαιῶν ἀνδρῶν ἐν ποικιλίᾳ καὶ πλήθει τῶν ἀνιόντων ἀκατάσειστον ἐν καρτερίᾳ φιλοσοφίαν, ἢ τῶν πρακτέων σοφᾶς ὑποθήκας, ἢ θείων ἐρώτων ἕσματα καὶ ἐνθέους εἰκόνας, ἢ τῶν ἐσομένων τὰς ὑποφητικὰς προαναρρήσεις, ἢ τὰς ἀνδρικὰς Ἰησοῦ θεουργίας, ἢ τὰς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν θεοπαραδότους καὶ θεομμήτους πολιτείας καὶ ἱερὰς διδασκαλίας» (Κεφ. Γ', III § IV, P.G. 3,429 c).

Στὴν ἐδῶ θεματικὴ ἐνότητα ἡ τέλεση θείων πράξεων ἐκ μέρους τοῦ Ἰησοῦ συμπορεύεται μὲ –ἢ προϋποθέτει καί– ἓνα σύνολο ὄντολογικῶν προτυπώσεων-καταστάσεων, μὲ κανονιστικὴς ἀρχὲς πρακτικοῦ καὶ θεωρητικοῦ βίου, μὲ καλλιτεχνικοῦ-αισθητικοῦ τύπου μορφοποιήσεις καὶ μὲ ἀποστολικὴς δραστηριότητες. Ἐνδιαφέρον προκαλεῖ ὅτι γίνεται λόγος γιὰ φιλοσοφία, στὴν ὁποία προφανῶς ἀποδίδεται θεῖο περιεχόμενο ἢ στὸ ὅτι τείνει οἰκείως νὰ τὸ προσλάβει. Οὕτως ἢ ἄλλως πάντως, ἡ σοφία ὡς ἀνώτατη νοητικὴ σύνθεση-κατάκτηση συνδέεται μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν ἀγιότητα. Ἡ γνωσιολογικὴ προβολὴ συνδέεται μὲ πρακτικοῦ-ἠθικοῦ σχήματος ἐπιλογές, ὅποτε ἄνετα μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἐδῶ ἀρθρώνεται ἓνας ἠθικὸς ὀρθολογισμὸς, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ μὲ τὸν πρακτικὸ Λόγο, ὁ ὁποῖος σαφέστατα πραγματώνεται στὸ οὕτως εἰπεῖν πολιτικὸ σχῆμα ποῦ ὀρίζει ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἀνανεώνουσα τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὸ ἱστορικὸ συνεχές. Στὸ ἀνωτέρω παράθεμα ὁ ἀφηγηματικὸς λόγος ἔρχεται νὰ προσδώσει στὴν θείαν παρουσίαν καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ πρόσληψή της τὸ πλήρες περιεχόμενό τους, μὲ ὄρους μάλιστα ποῦ ἔχουν βαθύτατες ἐννοιολογικὴς καὶ δομικὴς συγκροτήσεις.

2. «Ὅθεν εἰκότως ἐν κόσμῳ μετὰ τὴν ἀρχαιοτέραν παράδοσιν ἡ καινὴ Διαθήκη κηρύσσεται, τῆς ἐνθέου καὶ ἱεραρχικῆς τάξεως ἐκεῖνο, οἶμαι, δηλοῦσης, ὡς ἡ μὲν ἔφη τὰς ἐσομένας Ἰησοῦ θεουργίας, ἡ δὲ ἐτέλεσε, καὶ ὡς ἐκεῖνη μὲν ἐν εἰκόσι τὴν ἀλήθειαν ἔγραψεν, αὕτη δὲ παροῦσαν ὑπέδειξε» (Κεφ. Γ', III § V, P.G. 3, 432 b).

Τὸ ἐπόμενο ζήτημα ποῦ τίθεται πρὸς ἐξέτασιν εἶναι οἱ μαρτυρίες ποῦ ἀναφέρονται γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι, σημειώνεται ὅτι ἡ τέλεση θείων πράξεων ἐκ μέρους τοῦ Ἰησοῦ παρουσιάζεται στὴν Καινὴ Διαθήκῃ μὲ

ποικίλους τρόπους, είτε αλληγορικής είτε θεωρητικής τάξης, και επικυρώνει τὰ ὅσα εἶχαν ἀναγγελεθῆ ὑπὸ μορφή προτυπώσεων-εἰκόνων περὶ τῆς ἐλευσομένης παρουσίας του ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσα βιβλικὴ θεολογικὴ παράδοση. Μὲ συστηματικὸ ὅσον θεολογικὴς ἔννοιες, θὰ σημειώναμε ὅτι ἐδῶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἱστορικῆς συνέχειας ἔρχεται στὸ προσκῆνιο, στὸ πλαίσιο ἑνὸς θεολογικοῦ σχεδιασμοῦ, τοῦ ὀριζόμενου καὶ ὡς θεία οἰκονομία μὲ τὶς ἐπίκαιρες ἐκτυλίξεις τῆς, στὴν προοπτικὴ τῆς ἐμμένειας, τῆς χαρακτηριζόμενης, ὑπὸ τοὺς χριστολογικὸς ἐδῶ ὅρους, ὡς ὑπερφυσικῆς Ἀποκάλυψης. Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω προοπτικὴ ἀπουσιάζει πάντως οἰαδήποτε μηχανιστικὴ λειτουργία, καθότι οἱ πρωταγωνιστὲς εἶναι πρόσωπα τὰ ὁποῖα δραστηριοποιοῦνται, προφανῶς ὅμως πρὸς μίαν εἰδικὴ κατεύθυνση⁹.

3. «Τοῦτο οὖν ποιῶμεν, ὡς τὰ Λόγια φησιν, εἰς τὴν αὐτῆς ἀνάμνησιν. Ἐνθεν ὁ θεὸς ἱεράρχης, ἐπὶ τοῦ θεοῦ θυσιαστηρίου καταστάς, ὑμνεῖ τὰς εἰρημένας ἱεράς θεουργίας Ἰησοῦ, τῆς θειοτάτης ἡμῶν προνοίας, ἧς ἐπὶ σωτηρία τοῦ γένους ἡμῶν εὐδοκία τοῦ παναγεστάτου Πατρὸς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, κατὰ τὸ λόγιον, ἐτελείωσεν» (Κεφ. Γ', III § XII, P.G. 3, 441 c).

Στὸ ἐδῶ παράθεμα, ἐξειδικεύονται ἔτι περαιτέρω τὰ ἀνωτέρω. Τονίζεται λοιπὸν ὅτι τὸ σύνολο τῆς θείας οἰκονομίας, τὸ ἐκπεμπόμενον ἀπὸ τὰ Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐκφαίνεται καὶ μέσα ἀπὸ τὶς θείες πράξεις τοῦ Ἰησοῦ, ὡς τοῦ ἐνσαρκωμένου θεοῦ Λόγου. Πρόκειται γιὰ ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τὴν ἐσχατολογικὴ σωτηριολογία καί, ἐπομένως, τίθεται στὴν προοπτικὴ μιᾶς γενικευμένης ἀνθρωπολογίας, ἡ ὁποία σαφέστατα ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀπὸ τὴν παραδείσια καὶ τὴν ἀκολούθως ἐκπεπτωκυία κατάσταση. Οἱ ἐν λόγῳ πράξεις τελοῦνται ἐπαναληπτικά, καὶ ὑπὸ τὸν τύπο τῆς ἐνεργοῦ ἀνάμνησης, ἀπὸ τὸν ἱεράρχη ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, μὲ τὴν συμμετοχὴ τῶν πιστῶν. Ἔτσι, ἡ θεία οἰκονομία προσλαμβάνεται καὶ ἐκκλησιολογικά, διαρθρώνουσα τὴν δράση τῆς στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι, ἕως τὴν ἐσχατολογικὴ πραγμάτωση, διὰ τῆς σύννευσης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἱστορικοποίηση τῆς θείας πρόνοιας προϋποθέτει δηλαδὴ καὶ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ὡς συνειδητοποιημένη ἀνάκληση στοὺς πηγαίους ὅρους τῆς πνευματικότητας, στὸ πλαίσιο τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ αὐτεξουσίου, ὑπὸ τὶς συνθήκες ἑνὸς ἀνανεούμενου μονίμως ἐνε-

9. Γιὰ τὴν θέση πὺν κατέχει ἡ Ἁγία Γραφή στὶς ἀρεοπαγιτικὲς συγγραφές, βλ. ROQUES R., *L'univers dionysien*, σσ. 210-225.

στωτισμοῦ, προκειμένου νὰ ἀποφεύγονται οἱ γενικευμένοι θεολογικοὶ ἰδεαλισμοί, οἱ ἀνησυχίες-προσδοκίες ἀποκλειστικά καὶ μόνον τῆς, ἀπομονωμένης συχνά, ἐσωτερικότητας.

Στὰ τρία ἐπόμενα παραθέματα ἔρχονται νὰ τονισθοῦν οἱ τρόποι δράσης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία πάντως σαφέστατα κινεῖται στὴν ἀτμόσφαιρα τῶν συνθηκῶν πού ἔχουμε ἤδη συναντήσει.

4. «ἢ τὰς ἀνδρικός Ἰησοῦ θεουργίας» (Κεφ. Γ', III § IV, P.G. 3, 429 c).

Οἱ θεῖες πράξεις τοῦ Ἰησοῦ τελοῦνται καὶ μὲ ἀνθρώπινο τρόπο καὶ ἔτσι το-νίζεται τὸ συναμφότερον τῆς ὑπόστασής του –θείας καὶ ἀνθρωπίνης– καὶ τὸ εἶδος τῆς σωτηριολογίας πού ὁ ἴδιος εὐαγγελίζεται. Ἔτσι, ὁ θρησκευτικὸς ἢ ὁ θεολογικὸς ἰδεαλισμὸς ἀπέχει καὶ ἐδῶ παρασάγγας τῶν χριστιανικῶν διδασκαλιῶν. Ὁ Γ. Παχυμέρης διευκρινίζει: «Ἐντεῦθεν τὰ τῆς Νέας εἰσάγει, τοῦ Ἰησοῦ τὰς ἀνθρωπιστικὰς θεουργίας, ἃς Θεὸς ὢν, διεπράττετο ἀναστρεφόμενος μετὰ σώματος» (P.G. 3, 457 c).

5. «ὡς ἡ μὲν ἔφη τὰς ἐσομένας Ἰησοῦ θεουργίας» (Κεφ. Γ', III, § V, P.G. 3, 432 b).

Ἐδῶ, σὲ προσθήκη τῆς προηγούμενης χρήσης τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου στὸ εὐρύτερο πλαίσιο στὸ ὁποῖο ἀνήκει, ἔχουμε νὰ προσθέσουμε, μὲ ἄλλες διατυπώσεις, καὶ τὰ ἐξῆς: Οἱ θεῖες πράξεις τοῦ Ἰησοῦ ἐντάσσονται στὴν συνθήκη μιᾶς πρό-βλεψης, ὅποτε τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι ἀναδύεται μὲ ὄρους ἐνότητας, ἢ τουλάχιστον ἐσωτερικὰ συνεκτικῆς συνέχειας. Ἐκκλησιαστικὰ ἐξετάζοντες τὸ θέμα, θὰ σημειώναμε ὅτι τὸ ἐκάστοτε ἐνεστωτικὸ συνυφαίνει τὸ παρελθοντικὸ μὲ τὸ μελλοντικὸ, τὰ ὁποῖα μὲ βάση τὸ εὐρύτερο χριστιανικὸ παράδειγμα ταυτίζονται, παρὰ τὸ χρονικὸ διάστημα πού μεταξὺ τους διαμεσολαβεῖ. Στὸ σύνολό τους ὅμως τὰ ἀνωτέρω διέπονται ἀπὸ τὸ τελολογικό-σωτηριολογικὸ παράδειγμα.

6. «ὕμνεϊ τὰς εἰρημένας θεουργίας Ἰησοῦ τῆς θεοτάτης ἡμῶν προνοίας» (Κεφ. Γ', III § XII, P.G. 3, 441 c).

Σὲ προσθήκη τῆς προηγούμενης χρήσης τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου στὸ εὐρύτερο πλαίσιο στὸ ὁποῖο ἀνήκει, ἔχουμε νὰ προσθέσουμε τὰ ἐξῆς: Ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ, πού πραγματώνεται ἀπὸ τίς θεῖες πράξεις τοῦ Ἰησοῦ, καθίσταται περιεχόμενο τῶν ὕμνων, δηλαδὴ προσλαμβάνει καλλιτεχνικὴ καὶ αἰσθητικὴ λειτουργία, ἐντὸς προφανῶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν λατρευτικῶν τύπων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι μονοδιάστατοι ὡς πρὸς τὴν ἀναφορά, καθότι διακινεῦνται μέσα στὸν

χρόνο, διαμορφώνοντας την οικεία τους ιστορικότητα, ἀναμετρούμενοι διαλεκτικά μὲ ὅ,τι συναντοῦν.

III. «Θεουργία-Θεῖα Λόγια»

Ἡ ἐδῶ κατηγορία τοποθετεῖται στήν τρίτη θέση, καθότι ἀναφέρεται σὸ πῶς σὸ πλαίσιο τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργιῶν ἐξειδικεύονται τὰ θεῖα κείμενα, ὅποτε τὸ ζήτημα μετακινεῖται κυρίως πρὸς τὸ ἀνθρωπολογικὸ ἐπίπεδο, ἀν καὶ ἀναφορὰ σὸ περιεχόμενό τους ἔχει ἐν μέρει ἤδη γίνει.

1. «Ὁ δὲ ἱεράρχης ἔκκριτον ἔχει τὴν τῶν Λογίων ἐπὶ κεφαλῆς ἱερωτάτην ἐπίθεσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τελειωτικὴ τῆς πάσης ἱερατείας δύναμις καὶ ἐπιστήμη τοῖς ἐνθέοις ἱεράρχαις ὑπὸ τῆς θεαρχικῆς δωρεῖται καὶ τελεταρχικῆς ἀγαθότητος, εἰκότως ἐπὶ τῶν ἱεραρχικῶν κεφαλῶν ἐπιτίθεται τὰ θεοπαράδοτα Λόγια, τὰ περιεκτικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς ἐκφαντορικὰ πάσης θεολογίας, θεουργίας, θεοφανείας, ἱερολογίας, ἱερουργίας, ἐνὶ λόγῳ πάντων τῶν θείων καὶ ἱερῶν ἔργων τε καὶ λόγων τῶν ὑπὸ τῆς ἀγαθουργοῦ θεαρχίας τῇ καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίᾳ δεδωρημένην» (Κεφ. Ε΄, III § VII, P.G. 3, 513 c).

Στὸ ἐδῶ παράθεμα μὲ αὐστηρὰ φιλοσοφικοὺς ὄρους συνυφαίνεται ἐκ νέου ὁ πρακτικὸς μὲ τὸν θεωρητικὸ Λόγο. Ὁ ἱεράρχης ἔχει, σύμφωνα μὲ τὸ σύνολο τῶν ἀσφαλῶν προϋποθέσεων πὸν ὀρίζει ἡ διεπόμενη ἀπὸ μία ἐδραία κριτικὴ ἀνάγνωση-θεώρηση-διαμόρφωσή τους, τὴν ἱερότατη τοποθέτηση τῶν Λογίων στήν κεφαλὴ του. Πρόκειται προφανῶς γιὰ μία συμβολικὴ ἐγκατάσταση, ἡ ὁποία δηλώνει τὴν κορυφαία συνθήκη τῆς ἀνθρώπινης ἱερότητας. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ πληροῦσα δύναμη καὶ ἐπιστήμη παραχωροῦνται στοὺς ἐνθεοὺς ἱεράρχες ἀπὸ τὴν θεαρχικὴ καὶ τελεταρχικὴ ἀγαθότητα, ὀρθὸν εἶναι τὸ ὅτι τοποθετοῦνται τὰ θεοπαράδοτα Λόγια στὶς ἱεραρχικὲς κεφαλές, οἱ ὁποῖες περιέχουν καὶ ἐκφράζουν μὲ ἐπιστημονικὸ τρόπο τὸ σύνολο τῆς θεολογίας, τῆς θεουργίας καὶ τῆς θεοφανείας, ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ, τῆς ἱερολογίας καὶ τῆς ἱερουργίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐν συνόψει, ἐκφράζουν ὅλα τὰ θεῖα καὶ τὰ ἱερά ἔργα καὶ τοὺς λόγους, ὅ,τι δηλαδὴ ἔχει δωρηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀγαθουργὴ θεαρχία στήν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Μὲ τὴν γενικευμένη αὐτὴ παρουσία τονίζεται ὅτι ἡ ἐπικοινωνία θεοῦ-ἀνθρώπινου εἶναι ἐφικτὴ καὶ ὅτι τὸ δεύτερο συνιστᾶ, καὶ ὑπὸ τίς προϋποθέσεις βεβαίως πὸν τὸ ἴδιο πρέπει νὰ τηρήσει, γνήσια ἀντανάκλαση τοῦ πρώτου. Σὲ μία γενίκευση μάλιστα τοῦ ζητήματος, σημειώνεται ὅτι ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος πραγματώνονται ἐξειδικευτικὰ ἀπὸ τοὺς μετέχοντες στὶς ἱερὲς τελετὲς οἱ θεῖες δωρεές, ὅποτε καὶ ἐδῶ ἀναδύεται ἡ ἀναγκαιότητα

της συνέργειας, ή οποία ανατιμᾶ στην κλίμακα τῶν ἀξιῶν τοὺς ἀνθρώπους-πιστοὺς, ὡς συνδιαμορφωτὲς τῶν ἐκάστοτε νέων καταστάσεων¹⁰.

IV. «Θεουργία-Θεολογία»

Ἡ κατηγορία αὐτὴ διακρίνεται ἀπὸ τὴν προηγούμενη μόνον γιὰ λόγους τεχνικούς. Καὶ οἱ δύο μποροῦν νὰ συνεκφέρονται ὡς ἀναφερόμενες στὰ τελούμενα στὸν ἐκκλησιαστικὸ κύκλο, μὲ βάση τὶς ἐκπομπὲς τῶν θείων χορηγιῶν.

1. «καὶ ἔστι τῆς θεολογίας ἡ θεουργία συγκεφαλαίωσις» (Κεφ. Γ' III § V, P.G. 3, 432 β).

Ὅπως ἔχουμε ἤδη διαπιστώσει, κεντρικὸ θέμα στὴν χριστιανικὴ διδασκαλία εἶναι ἡ συνάντηση τοῦ θεωρητικοῦ μὲ τὸν πρακτικὸ Λόγο. Σημειώνεται λοιπὸν ὅτι ἡ θεουργία εἶναι ἡ συνθετικὴ ὀλοκλήρωση τῆς θεολογίας, ὑπὸ τὴν ἔννοια προφανῶς ὅτι ἡ πράξις τεκμηριώνει καὶ ἐπικυρώνει τὴν θεωρία. Ἄρα, ἀποκλείεται γιὰ μία εἰσέτι φορὰ ὁ θρησκευτικὸς ἰδεαλισμὸς ἢ ὁ ἐγκλεισμὸς στὴν ἀπολυτοποίηση τῶν ἀρχῶν-ἀξιῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τους, ἢ ὅποια μάλιστα ἔχει τὶς προϋποθέσεις νὰ συνιστᾶ μὲ τὶς ἐξειδικεύσεις τῆς ἐπανατροφοδότησης τῆς θεωρίας. Ὁ Γ. Παχυμέρης σχολιάζει: «Καὶ ἡ μὲν θεολογία καλοῖτο ἄν, ἡ δὲ Νέα Θεουργία, ὅτι Θεὸν ὑπέδειξε μετὰ σώματος», (P.G. 3, 460 a), ἐπισημαίνοντας ἔτσι καὶ τὸν ρόλο ποὺ διαδραματίζει ὁ χριστολογικὸς παράγων στὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας¹¹.

2. «Ὅθεν εἰκότως ἐν κόσμῳ μετὰ τὴν ἀρχαιοτέραν παράδοσιν ἡ Καινὴ Διαθήκη κηρύσσεται, τῆς ἐνθέου καὶ ἱεραρχικῆς τάξεως ἐκεῖνο, οἶμαι, δηλοῦσης, ὡς ἡ μὲν ἔφη τὰς ἐσομένας Ἰησοῦ θεουργίας, ἡ δὲ ἐτέλεσε, καὶ ὡς

10. Βλ. ΣΙΑΣΟΥ Λ., *Ἐραστὲς τῆς ἀλήθειας*, σσ. 92-93 ἀπ' ὅπου ἐνδεικτικὰ διαβάζουμε τὰ ἑξῆς: «Πρέπει νὰ ἀποφύγουμε νὰ δοῦμε στίς ἱερουργίες καὶ στίς ἱερολογίες καθαρὰ ἀνθρώπινη πρωτοβουλία: ἀπαντοῦμε βέβαια μὲ αὐτὰ στὰ θεῖα ἔργα καὶ τοὺς λόγους, ἀλλὰ μὲ ὅ,τι ἴδια ἢ θεαρχία μᾶς χάρισε [...] Οἱ τελεστὲς τῆς Ἱεραρχίας ἔχουν θεμελιωθεῖ κυριολεκτικὰ πάνω στὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους ποὺ ἡ θεαρχία χάρισε».

11. Ἡ ἀκόλουθη ἐπισημάνση τοῦ ROQUES R., παρὰ τὸ ὅτι ἀναφέρεται μόνον στὴν θεολογία, ἔρχεται νὰ συνθέσει τὰ ὅσα στὴν μελέτη μας ἔχουμε διατυπώσει: «La présence de Dieu au coeur des intelligences règle donc les méthodes théologiques et les harmonise dans une véritable unité. Mais ce quit fait l'unité des méthodes fait d'abord l'unité de l'objet, car, en quelque sens qu'il faille l'entendre, la théologie se réfère toujours à Dieu, à ses attributs ou à ses manifestations tels que les révèle l'Écriture, c'est-à-dire encore Dieu lui-même. Dieu comme objet, Dieu comme initiateur, Dieu comme méthode: telle est en définitive, aux yeux de Denys, le sens profond de l'Écriture et la règle majeure de toute recherche théologique» (*Structures Théologiques de la gnose à Richard de Saint Victor*, ἐκδ. "P.U.F.", Paris 1962, σελ. 150).

ἐκείνη μὲν ἐν εἰκόσι τὴν ἀλήθειαν ἔγραψεν, αὕτη δὲ παροῦσαν ὑπέδειξε· τῶν γὰρ ἐκείνης προαναρρήσεων ἢ κατὰ ταύτην τελεσιουργία τὴν ἀλήθειαν ἐπιστώσατο» (Κεφ. Γ', III § V, P.G. 3, 432 b).

Στὸν ἀμέσως μάλιστα προηγούμενο συλλογιστικὸ ἀναβαθμὸ ἔχουν συνδεθεῖ τὰ ἀνωτέρω μὲ τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ ἀνάπτυξης τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Τονίζεται λοιπὸν ὅτι κατὰ μία εὐλογία, βιβλικὰ, διαδοχὴ μετὰ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη κηρύσσεται μὲ τὴν σειρὰ τῆς ἢ Καινῆ Διαθήκης. Καὶ αὕτη ἢ ἔνθεη καὶ ἱεραρχικὴ, ὡς πρὸς τὸ μείζον τῆς καταγραφῆς τοῦ θεοῦ μυστηρίου, διάταξη δηλώνει πὺς στὴν πρώτη ἀνεδείχθησαν οἱ προφητικὲς προτυπώσεις, ἐνῶ στὴν δευτέρη ἐδόθη ἔμφαση στὶς πράξεις-ἐφαρμογὲς μέσω ἱστορικῶν προσώπων. Ἔχουμε, ἐπομένως, τὰ ἐφαλτήριοι νὰ ἐξετάσουμε τὶς δύο Διαθήκες συμπληρωματικὰ ὑπὸ τὸν τύπο τὸν ἐξελικτικὸ καὶ τὸν τελολογικὸ, μὲ ὅ,τι ὀρίζεται ὡς θεία οἰκονομία ἢ ὡς ὑπερφυσικὴ Ἀποκάλυψη.

3. «αὗται γὰρ (αἱ περὶ Θεὸν πρώτισται οὐσίαι) εἰς τὰς ὑποβεβηκυίας ἱερὰς τάξεις ἀγαθοειδῶς καὶ ἀναλόγως διαφορθεύουσι τὰς δωρουμένας αὐταῖς αἰεὶ θεουργικὰς γνώσεις ὑπὸ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ σοφοποιούντων θεῶν νοῶν θεαρχίας» (Κεφ. Ε', I § 2, P.G. 3, 501 b).

Ἀπὸ τὴν συζήτηση περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἢ θεολογία μεταφέρει τὶς ἀναφορὲς τῆς στοὺς παράγοντες πού διακινοῦν τὰ θεῖα μηνύματα. Διευκρινίζεται λοιπὸν ὅτι οἱ πρώτιστες οὐσίαι, οἱ ὁποῖες ὡς συναποτελοῦσες τὴν ἀγγελικὴ ἱεραρχία πέριξ τοῦ Θεοῦ μεσολαβοῦν, ὥστε νὰ χορηγηθοῦν στὶς κατώτερες τοὺς ἱερὲς τάξεις μὲ ἀγαθὸ τρόπο καὶ μὲ τὴν ἀναλογία πού σὲ καθεμία προσιδιάζει οἱ γνώσεις πού στὶς ἴδιες ὡς κατέχουσες τὶς προτεραιότητες χορηγοῦνται. Πρόκειται γιὰ γνώσεις οἱ ὁποῖες διακινοῦνται μὲ θεουργικὸ τρόπο σὲ μόνιμη κλίμακα ἀπὸ τὴν θεαρχία, ἢ ὁποία ὑπάρχει αὐτοτελῶς καὶ καθιστᾷ σοφοὺς τοὺς θεῖους νόες. Τὸ σύνολο τοῦ θεολογικοῦ παραδείγματος πού διακινεῖται ἐδῶ, τροφοδοτεῖται ἔντονα ἀπὸ τὶς γνωσιολογικὲς παραμέτρους. Ἡ ἀναλογία μάλιστα ὀρίζει καὶ τὴν ἐξειδικευμένη διάρθρωση τῶν τάξεων ὡς πρὸς τὸν βαθμὸ συμμετοχῆς στὴν ἐπιτέλεση ἑνὸς κοινοῦ στόχου, ἐνῶ ἐπίσης δὲν εἶναι ἄμοιρον προσοχῆς τὸ ὅτι τονίζεται ἢ διηνεκότητα τῶν χορηγιῶν καὶ τῶν διαμεσολαβήσεων, παράγοντες πού ἐξασφαλίζουν μία οἰονεὶ ὀργανισμικότητα, ἢ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει στὶς κάθετες διατομές-σχάσεις νὰ εὐδοκίμησουν, ἐνῶ παράλληλα ἀποκλείει τὶς ἀπολυταρχικὲς καὶ ἀποκλειστικοῦ τύπου κατοχές.

4. «ἀπάσης οὖν ἱερᾶς θεοφανείας καὶ θεουργίας ἐν τῇ ποικίλῃ συνθέσει τῶν ἱεραρχικῶν συμβόλων ἱερογραφομένης, οὐκ ἀνάρμοστόν ἐστι με-

μνήσθαι τῆς θεοκινήτου τῶν προφητῶν ὑμνολογίας» (Κεφ. Δ', § XII, P.G. 3, 485 b).

Στὴν ἴδια κατεύθυνση κινεῖται καὶ τὸ ἐδῶ ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στοὺς προφήτες. Σημειώνεται λοιπὸν ὅτι, ἀφοῦ μὲ ἱερὸ τρόπο περιγράφεται κά-θε ἱερὴ θεοφάνεια καὶ θεουργία μὲ τὴν ποικίλη σύνθεση τῶν ἱεραρχικῶν συμβόλων, δὲν εἶναι ἀνάρμοστο πού γίνεται ἐνεργοποίηση τῆς μνήμης ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὑμνολογία τῶν προφητῶν, ἢ ὁποία ἐτροφοδοτεῖτο ἀπὸ τὸν Θεό. Καὶ ἐδῶ τὸ ἱστορικὸ συνεχές εἶναι διάχυτο ὑπὸ τοὺς ὅρους πού ἔχει θέσει ἡ θεία Ἀποκάλυψη καὶ πού ἐμφανίζεται διὰ τῆς διαδοχῆς ἀπὸ τὴν Παλαιὰ στὴν Καινὴ Διαθήκη, συνάφεια ἢ ὁποία λειτουργεῖ κανονιστικὰ στὸ ἐκκλησιολογικὸ ἐπίπεδο ὡς τὴν ἱστορικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ὑπερφυσικοῦ πνεύματος πού διέπει καὶ τὶς δύο, χωρὶς νὰ φαίνεται ὅτι ἐντοπίζεται ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον ἡ σχάση τῆς ἀσυνέχειας.

V. Ἡ θεουργία ὡς βάση γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἐκφράσεις

Στὰ ἐδάφια πού ἀκολουθοῦν, γίνεται μία ἐξειδικευμένη ἀναφορὰ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία προσλαμβάνει καὶ ἐκφέρει κατὰ τὸν οἰκεῖον τῆς λόγον τὶς θεῖες δωρεές, ὅποτε ἡ προτεραιότητα τῶν ἀναφορῶν κατευθύνεται πρὸ ἔντονα πλέον στὸ Ἐντεῦθεν καὶ στοὺς κανονιστικούς ὅρους πού πρέπει νὰ τηρεῖ.

1. «ἢ δὲ τῶν θείων ὡδῶν ἱερογραφία, σκοπὸν ἔχουσα τὰς θεολογίας τε καὶ θεουργίας ἀπάσας ὑμνήσαι» (Κεφ. Γ', III § IV, P.G. 3, 429 d).

Ἐδῶ τονίζεται πὼς ἡ συγγραφικὴ δραστηριότητα τῶν ἱερῶν τάξεων πού ἐκφέρεται ὑπὸ τὸν τύπο τῶν θείων ὡδῶν ἔχει ὡς σκοπὸ νὰ ὑμνήσει, στὸ σύνολό τους, τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ. Ἐκ νέου ἓνα καλλιτεχνικὸ μὲ αἰσθητικὲς προεκτάσεις προῖόν συνυφαίνεται στενὰ μὲ τὴν θεολογία ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου, στὴν προοπτικὴ ἑνὸς τελολογικοῦ παραδείγματος, ἔστω καὶ μὲ ἐνδιάμεση λειτουργία. Ἡ θεωρία γιὰ μία εἰσέτι φορὰ καθιστᾶ ἐρωτικὸ ἑταῖρο τῆς τὴν ἔμπρακτῆ ἐφαρμογὴ καὶ ἔτσι τὸ ζήτημα προσλαμβάνει συνθετικὲς διαστάσεις καὶ δὲν παραμένει σὲ μονοσήμαντες θέσεις, ἀποκλείουσα γενικότερα τὶς μονοδιάστατες προσεγγίσεις καὶ ἐννοιολογικὲς ἀποτυπώσεις.

2. «καὶ τὰς δωρεὰς τῶν θεουργιῶν ὑποδείξας (sc. ὁ ἱεράρχης)» (Κεφ. Γ', II, P.G. 3, 425 d).

Στὸ ἐδῶ παράθεμα ὁ ἱεράρχης παρουσιάζεται νὰ εἶναι τὸ κορυφαῖο ἐκκλησιαστικὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο προβάλλει τὶς χορηγίες τῶν θείων ἐνεργειῶν. Καὶ

στην ἀνά χειρός ἐνότητα δὲν ἔχει δυνατότητα εὐδοκίμησης τὸ ἐνδεχόμενο ἢ θεουργία νὰ μὴ ἐννοεῖται μόνον ὡς προῖον τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ –ἐκδοχὴ σαφέστατα ἀπὸ κάθε ἄποψη γιὰ νόμιμη–, ὅποτε στὸν ἄνθρωπο ἀνατίθεται ἢ ἀνάγνωσή της καὶ ἢ ἀνάλογη ἐφαρμογὴ της ὡς τέτοιας ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοὺς οἰκείους τοῦ ὄρους. Ἡ, πῶς γενικά, ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πλαισίου ὀρίζεται κανονιστικά ἢ διακίνηση τῆς θεουργίας, γιὰ εὐρύτερη μύηση τῶν πιστῶν στὰ κεφαλαῖωδὴ πού ὀρίζει τὸ «ὄντως ὄν», ἢ τριαδικὴ Ἀρχή.

3. «καὶ τὰς ἱεράς θεουργίας ὑμνήσας (sc. ὁ ἱεράρχης)», ἱερουργεῖ τὰ θεϊότατα» (Κεφ. Γ', III § X, P.G. 3, 440 b).

Ὁ ἱεράρχης, ἀπὸ τὴν δεικτικὴ ἢ τὴν ἀποδεικτικὴ διαδικασία πού συνεκτικὰ διάρθρωσε, ἐπιλέγει ἀκολουθῶς τοὺς ὕμνους ἀναφορικά μὲ τὶς ἱερεῖς θεουργίες. Ἔτσι, ἔχοντας ἀνταποκριθεῖ στὰ οὕτως εἰπεῖν θεωρητικὰ αἰτήματα, τελεῖ μὲ ἱερὸ τρόπο τὰ κατεξοχὴν θεῖα ζητήματα. Ἐδῶ ἀναδύεται μία διαδικασία ἢ ὁποῖα ἀποτυπώνει τὴν ἐξελικτικὴ πορεία μὲ τὴν ὁποῖα ἢ ἐκκλησιαστικὴ λειτουργία ἀνάγεται πρὸς τὸ θεῖον. Τίθενται δηλαδὴ στὸ περιθώριο οἱ αὐτοματισμοὶ καὶ οἱ μηχανιστικοὶ τύπου πραγματώσεις καὶ ἀναγωγές καὶ εἰσάγεται ἕνα οἰονεὶ σύστημα, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν τάξη πού διαμορφώνεται, μὲ βάση ἕναν συνειδητοποιημένο σκοπὸ, ὁ ὁποῖος ὡς τέτοιος εἶναι προφανές ὅτι θὰ ἐπιλέξει τὰ δέοντα ἐργαλεῖα ὡς διαμεσολαβοῦντα ἐφηρμοσμένως γιὰ νὰ πραγματοποιηθῆ. Στὴν προηγούμενη χρῆση τοῦ ἀνωτέρω χωρίου κατὰ τὴν εὐρύτερη συνάφεια στὴν ὁποῖα ἀνήκει, εἶχαμε ἐπισημάνει ὅτι ὁ Γ. Παχυμέρης, στὸ ἐγγχείρημά του νὰ διαφυλάξει τὸν σὲ προκεχωρημένο βαθμὸ ἀποφατικὸ καὶ μυστηριακὸ χαρακτήρα ὄσων ἐκκλησιαστικὰ τελοῦνται, εἶχε τονίσει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης ἐκφραστικῆς δυνατότητας. Στὰ γενικότερα πάντως συμφραζόμενα τῶν κειμένων τοῦ Διονυσίου ὁ ἀποφατισμὸς εἶναι διάχυτος. Μὲ τὴν πραγματεία του *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* καθίσταται ὁ συστηματικὸς εἰσηγητὴς τῆς ἀποφατικῆς γνωσιολογίας, ὡς συνεποῦς προῖοντος τοῦ θεολογικοῦ ὄντολογικοῦ ρεαλισμοῦ¹².

4. «τὰς τῶν θεουργιῶν ἀναλόγως ἐπιγνοῦσα (sc. ἢ πᾶσα τῶν ἱερέων διακόμησις) καὶ ὑμνήσουσα χάριτας» (Κεφ. Γ', III § XV, P.G. 3 44 b).

12. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον προκαλεῖ ὁ τρόπος τινὰ ἐννοιολογικὸς –καὶ ὄχι μόνον– συμφορμὸς, καθότι στὶς θεουργίες τίθεται ὡς κατηγορηματικὸς προσδιορισμὸς τὸ «ἱερές». Λογικὰ πρέπει ὁ προσδιορισμὸς νὰ ἀναφέρεται στὸν τρόπο πρόσληψης.

Ἡ διακόσμηση ἢ ὁ ἁρμονικὸς τρόπος τῆς μεταξὺ τους διάρθρωσης τῶν ἱερῶν ἐκκλησιαστικῶν προσώπων, στὸ μέτρο πὺν τοὺς ἀντιστοιχεῖ, τοὺς προσφέρουν τὴν δυνατότητα νὰ ἀποκοτῶν ἐπίγνωση τῶν δωρεῶν τῶν θείων ἐνεργειῶν καὶ νὰ τὶς ὑμνοῦν. Ἀποκλείεται ἔτσι ἕνας ἰσοπεδωτικὸς κοινοτισμὸς, ἐνῶ ἐπίσης τὸ γνωσιολογικὸ στοιχεῖο προβάλλεται μὲ ἰδιαίτερη ἔνταση, συνυφαινόμενο ἐκ νέου μὲ τὸ αἰσθητικὸ¹³. Ὁθεν, ζήτημα παθητικῆς πρόσκτησης δὲν ὑφίσταται γιὰ μίᾶ εἰσέτι φορὰ.

5. «δοκεῖ γάρ μοι τῶν ὑμνουμένων ἀπασῶν θεουργιῶν ἢ πραγματεία περὶ ἡμῶν γεγονέναι» (Κεφ. Γ', III § VII, P.G. 3, 436 c).

Σὲ προηγούμενη χρῆση τοῦ ἐν λόγω ἐδαφίου στὴν γενικότερη ἐνότητά του, εἶχαμε συναντήσει ὅτι ἡ πραγματεία ἀναφορικὰ μὲ τὶς ὑμνούμενες θεουργίες στὸ σύνολό τους ἔχει ὡς παραλήπτες τοὺς ἀνθρώπους, ἐπισημάνση πὺν ἐμμέσως ἀνάγεται στὴν διαλεκτικὴ θείου-ἀνθρώπινου, ἢ ὁποῖα συνιστᾷ τὴν ἐξειδίκευση τῆς θείας πρόνοιας. Σημειωτέον ὅτι ἡ πραγματεία ἐκφράζεται μὲ καλλιτεχνικὸ τρόπο –ἢ ἀναφέρεται σὲ καλλιτεχνικὰ προϊόντα– καὶ χωρὶς διακρίσεις ὡς πρὸς τοὺς ἀποδέκτες ἢ τοὺς μετέχοντες. Οἱ θεῖες χορηγίες ἔχουν καθολικὴ ἐμβέλεια, στοιχεῖο πὺν στὴν προέκτασή του ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴ περὶ μῶς προδιαγεγραμμένης σωτηρίας ἢ περὶ ἀπόλυτου προορισμοῦ γιὰ συγκεκριμένους καὶ μόνον ἀνθρώπους. Ἄν ὁ ὅρος «πραγματεία» ἐπιλεγεῖ –διότι ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ ἄλλες γλωσσικὲς ἐκδοχές–, τότε γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ κατηγορικὴ ὀριοθέτηση πνευματικῶν προϊόντων πὺν ἀνήκουν ἐδῶ στὴν περιοχὴ τῆς ἀφηγηματικότητας.

6. «αἰ δὲ τῶν πρώτων οὐσιῶν ὑφειμέναι διακοσμήσεις, ὡς δι' ἐκείνων ἱερῶς ἀναγόμεναι πρὸς τὴν θεουργὸν τῆς θεαρχίας ἔλλαμψιν, αἰ τελούμεναι τάξεις εἰσὶ τε καὶ ἀληθῶς ὀνομάζονται» (Κεφ. Ε', I § 2, P.G. 3, 501 b).

Σὲ συμπλήρωση τῶν ὄσων εἶχαμε διατυπώσει σὲ προηγούμενη χρῆση τοῦ χωρίου, θὰ τονίζαμε ὅτι ἐδῶ ἐπισημαίνεται πῶς οἱ διακοσμήσεις πὺν εἶναι κατώτερες ἀπὸ τὶς πρώτες οὐσίες, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἀνάγονται μὲ ἱερὸ τρόπο ἀλλὰ ὑποχρεωτικὰ καὶ διὰ μέσου ἐκείνων πρὸς ἀποκαλυπτόμενες θεῖες προβολές

13. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀναλογίας, βλ. LOSKY VL., "La notion des analogies chez le Pseudo-Aréopagite", *Archive d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge* 5(1930), σσ. 279-309, ἀπ' ὅπου ἐπιλέγουμε τὸν ἀκόλουθο ὀρισμὸ: «L' analogie n'est pas une faculté passive; elle se rapporte à la volonté libre des créatures et peut être définie comme l'amour des êtres créés vers leur Cause, le désir de la conformer à elle», σελ. 308.

τῆς θεαρχίας, εἶναι ἐκεῖνες οἱ τάξεις πού τελοῦν τὴν μῆσή τους καὶ μὲ ἀληθῆ τρόπο τοὺς ἀποδίδεται ἢ ἐν λόγῳ ὀνομασία. Ἔτσι, τῶν θεῶν δωρεῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων γιὰ ὑπερβατικὲς ἀναγωγὲς οὐδεμία τάξη στερεῖται, μὲ συνέπεια νὰ ἀποκλείεται ὁ ὀλιγαρχισμὸς καὶ νὰ διήκει ὁ κοινοτισμὸς. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον, ἐπιπλέον, εἶναι ὅτι ἡ ἀπόδοση τῶν ὀνομασιῶν ἀνταποκρίνεται σὲ συνθήκες πού ἡ Ἐκκλησία ὡς ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα ἔχει διαμορφώσει, ἐνῶ ἐπίσης τὸ ἐναρμόνιο-εὐτακτο στοιχεῖο παρουσιάζεται νὰ συνιστᾷ καθολικὴ πραγματικότητα. Ἔτσι, γιὰ πολλοστὴ φορὰ δὲν θὰ εἶχαμε τὶς προϋποθέσεις νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἐδῶ εὐρίσκει πεδίο διακίνησης ὁ ἀφηρημένος θεολογικὸς ἰδεαλισμὸς.

7. «εἰκότως οὖν ἡ πάσης ἀοράτου καὶ ὄρατῆς εὐκοσμίας ἀρχὴ καὶ ἴδρυσις, εἰς τοὺς θεοειδεστέρους πρῶτους ἐνδίδωσι τὰς θεουργικὰς ἀκτῖνας ἰέναι, καὶ δι' ἐκείνων, ὡς διειδεστέρων νοῶν, καὶ πρὸς μετοχὴν φωτὸς καὶ μετάδοσιν οἰκείως ἔχόντων, εἰς τοὺς ὑφειμένους ἀναλόγως αὐτοῖς ἐλλάμπει, καὶ ἐπιφαίνεται» (Κεφ. Ε' Ι § 4, Ρ.Γ. 3, 504 d).

Στὸ ἔσχατο ἐδάφιο στὸ ὁποῖο παραπέμπουμε, τὸ διαλαμβανόμενο ἐδῶ ζήτημα ἐξειδικεύεται ἔτι περαιτέρω. Τονίζεται ὅτι ἡ ἀρχὴ καὶ θεμελιώουσα τὶς ἰδρυτικὲς προϋποθέσεις κάθε ὑποκειμένης καὶ μὴ ὑποκειμένης στὴν αἰσθητηριακότητα εὐτακτῆς κοσμικῆς ἀρμονίας ἀναθέτει στοὺς πιὸ θεοειδεῖς νὰ διαμεσολαβοῦν, γιὰ τὴν ἐξακτίνωση τῶν δωρεῶν πού τοὺς χορηγεῖ σὲ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι εἶναι σὲ κατώτερο βαθμὸ θεοειδεῖς. Διακινεῖται ἐκ νέου ὅτι κάθε ὄντοτητα μετέχει σὲ θεῖες χορηγίες ὡς πρὸς τὸν βαθμὸ πού τῆς ἀναλογεῖ, μ' ἕναν τρόπο ὅμως πού δὲν ἀφίσταται, καὶ ἐδῶ, τῶν αἰσθητικῶν παραμέτρων. Χρῆζει προσέτι ἐπισήμανσης καὶ ἡ ἀλληγορικὴ χρῆση τοῦ ὄρου «ἀκτῖνες», ἡ ὁποία ἐντάσσεται στὸ γενικότερο πλαίσιο περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ θεοῦ φωτός. Ἔτσι, ἡ θεολογικὴ πραγμάτευση προσλαμβάνει καὶ ἀφηρηματικὰ χαρακτηριστικά, ἐκφραστικὰ ἐνὸς ὄντολογικοῦ ρεαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπικυρώνεται καὶ ἀπὸ τὴν γνώση τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρώπινης ἀντιληπτικότητας καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν κατακτῆσεών της. Νὰ σημειώσουμε πάντως πὼς τουλάχιστον ἀπὸ τὸν Μέγα Βασίλειο ἕως καὶ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ τὸ ἀκτιστον καθὼς καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ δημιουργηθὲν κτιστὸ φῶς θεωροῦνται ὅτι συνιστοῦν ἀντικειμενικὲς πραγματικότητες.

Ἐπίλογος

Με βάση τὰ ὅσα ἐξετάσαμε, θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ διατυπώσουμε ὀρισμούς γιὰ τοὺς κάτωθι θεωρητικούς κλάδους με τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μὴν ἀφιστάμεθα, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, τοῦ σκεπτικοῦ με τὸ ὅποιο ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης συγκροτεῖ τοὺς συλλογισμούς του καὶ με στόχο νὰ δείξουμε ὅτι διὰ τῆς θεωρίας μπορεῖ νὰ συγκροτηθεῖ ἓνα σύστημα γνώσης, τόσο συνεκτικὸ ὅσο καὶ αὐτοαιτιολογούμενο. Συγκεκριμένα: α) Με τὸν ὄρο «Μεταφυσική» ἀναφερόμεθα σὲ ὅ,τι περιλαμβάνεται στὴν περιοχὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὑπὸ τὴν προβολὴ τῆς μέσω τῶν ἐνεργειῶν τῆς. Με τὶς σημάνσεις του δὲν στρέφουμε τὴν προσοχή μας σὲ ὅ,τι ἀποτελεῖ ἓνα ἀπρόσωπο αἰτιακὸ ὑπόστρωμα ἢ στὸ ἀρχικὸ κεκρυμμένο «εἶναι» τῶν κτιστῶν ὄντων, ἀλλὰ στὴν προσωπικὴ ἐκείνη Ἀρχὴ ποὺ ἔχει τὸν αὐστηρὰ οἰκεῖον τῆς τρόπον ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς καὶ ποὺ σύμφωνα με τὴν θέλησή τῆς ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ κινεῖται δημιουργικά, χωρὶς νὰ ὑφίσταται ἔσω καὶ τὴν στοιχειώδη ὄντολογικὴ ἀλλοίωση. Με τὶς ἐνέργειες τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀναφερόμεθα σ' ἓνα σύστημα καθολικῶν ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν ἀνώτατης ἐδραιότητος, ἀναλλοίωτης ἰσχύος καὶ συνεχοῦς τροφοδοτικῆς *ad extra* δυναμικῆς.

β) Ὁ ἐπόμενος, κατὰ λογικὴ ἀκολουθία, θεωρητικὸς κλάδος εἶναι ἡ «Κτισσιολογία-Κοσμολογία», ὡς περιγραφικὸς τῶν ἰδιαίτερων ἐκφάνσεων τῶν θείων ἐνεργειῶν. Με τὸν ὄρο γίνεται ἀναφορὰ στὸν κλάδο ἐκεῖνον ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τῶν θεωρητικῶν ἀναφορῶν του τὴν παραγωγικὴ κίνηση καὶ τὴν ἀρχετυπικὴ ἐμβέλεια τῶν θείων ἐνεργειῶν καθὼς καὶ τὸ προϊὸν τους, δηλαδὴ τὸ σύνολο τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, ὡς οὐσίας, ὡς δομῆς καὶ ὡς λειτουργίας. Ἡ σχέση καὶ τῶν δύο κόσμων με τὴν θεία πηγὴ τους τοποθετεῖται σὲ βάση προσωπικῆ. Ὁ Θεὸς χορηγεῖ τὶς δωρεές του στὰ ὄντα ὠθούμενος ἀπὸ τὴν βούλησή του, ἀπὸ τὸν ἔρωτά του, νὰ ἐπικοινωνήσῃ με μία νέα πραγματικότητα. Πρόκειται γιὰ ἓνα προθετικὸ στοιχεῖο ποὺ ἀντανεκλᾷ ἐπακριβῶς τὴν βαθύτερη ὄντολογικὴ ὑφή του καὶ δὲν ἐπιβάλλεται ἔξωθεν ὑπὸ ὄρους ἀναγκαιότητος.

γ) Ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων ὡς μέρους τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος λαμβάνει τὸ πλήρωμά του στὸν ὥρο τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ κλάδος τῆς Ἐκκλησιολογίας θὰ μποροῦσε νὰ ὀρισθεῖ ὡς ἑξῆς: πρόκειται γιὰ τὴν ἐσωτερικὰ δομημένη σὺνάξη τῶν πιστῶν, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἔντονη πρόθεση ὄχι μόνον νὰ ἐπικοινωνήσουν ἀλλὰ καὶ νὰ διευρύνουν δυναμικὰ τὰ πεδία τῶν ἀμοιβαιοτήτων τους. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ὀρίζεται ἀπλᾶ ὡς ἓνας ὥρος προσευχῆς ἀλλὰ κυρίως ὡς ἓνα

άνοικτο και λειτουργικό σύστημα, μέσα στο οποίο πραγματοποιούνται συνάφειες και αλληλοπεριχωρήσεις μεταξύ ανθρώπων που εκχέουν με προσωπικό τρόπο την ιδιαιτερότητα και τις δυνατότητες της ύποστασής τους και τον ανεξάντλητο πλούτο των έσωτερικών καταστάσεών τους.

δ) Οί τρεις ανώτερω κλάδοι τοποθετούνται στα έννοιολογικά περιγράμματα τους από τον κλάδο που χαρακτηρίζεται ως «Γνωσιολογία» (ή, με πιό σύγχρονους όρους, ως «Ἐπιστημολογία»). Ὁ ἐν λόγω κλάδος δὲν ἀναφέρεται σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον σ' ἓνα σύνολο γνωστικῶν ἀρχῶν ὑπὸ μία αὐστηρὰ εἰδικὴ θεώρηση, δηλαδή στο ὅτι ἐξ ὀρισμοῦ οἱ πηγές τους εἶναι θεοκεντρικὲς καὶ οἱ στοχεύσεις τους ἀναγωγικές. Μία ἐκ τῶν ἐν λόγω ἀρχῶν θεμελιώνεται στίς θεῖες ἐνέργειες, ἐνῶ μία ἄλλη στήν θεία Ἐνσάρκωση. Οἱ ἀναφορές τους εἶναι τέτοιας ὕψους πού καθιστοῦν ἐφικτὴ ἕως ἓναν βαθμὸ τὴν ἐννοιολογικὴ κατηγοριοποίηση τῆς θείας οἰκονομίας, ἀντιστοιχία πού καθιερώνει τὴν ἀλήθειά τους καὶ βεβαίως τὴν νομιμότητα διατύπωσής τους. Ἡ ιδιαιτερότητα μάλιστα τῆς κάθε ἀρχῆς δὲν τὴν ἐμποδίζει νὰ ἀναπτύσσει ἀμοιβαῖες ἢ συμπληρωματικὲς σχέσεις μὲ τὴν ἄλλη. Καὶ τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ δύο ρῆτρες: 1) ἡ θεία Ἀποκάλυψη θεωρεῖται ὡς a priori δεδομένη –ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν χρονικὴ στιγμή τῶν ἐμφανίσεών της– καὶ τὸ μόνον πού ἀπομένει γιὰ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση εἶναι ἡ ἀποκωδικοποίησή της ἢ ἡ βαθμιαία ἔνταξή της σὲ θεωρητικὰ περιγράμματα. 2) Οἱ ὅροι πού θεμελιώνουν τίς ἔννοιες ἢ τίς ἀφηγηματικὲς ἀποτυπώσεις ἀποκτοῦν τὸ πλῆρες νόημά τους στο πλαίσιο τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καὶ λατρείας, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ μονίμως τὸ ἀντικειμενικὸ κριτήριον ἀξιπιστίας καὶ τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ εὐαγγελικῆς θεμελίωσης τῶν ἀνθρώπινων ἀπόψεων περὶ Θεοῦ.

ε) Ὡς τελευταῖο κλάδο τοποθετοῦμε τὴν «Αἰσθητικὴ» ἢ τὴν θεωρία περὶ κάλλους, μὲ τὴν εἰδικὴ ἔννοια ἐδῶ τῆς ἀποτύπωσης μέσα ἀπὸ ἔργα τέχνης, ὕμνολογικοῦ περιεχομένου, τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἐκκλησιαστικὲς τάξεις προσλαμβάνουν καὶ ἀφομοιώνουν τίς θεῖες ἐνέργειες. Πρόκειται γιὰ ὅλες ἐκεῖνες τίς ὁδὲς οἱ ὁποῖες μὲ ἕμμετρο τρόπο ἐκφαίνονται τὸ πῶς ἡ διαλεκτικὴ σχέση θεοῦ-ἀνθρώπινου μπορεῖ νὰ μορφοποιηθεῖ μέσα ἀπὸ κείμενα τὰ ὁποῖα ἐδραιώνουν τὸ καλλιτεχνικὰ καὶ τὸ αἰσθητικὰ ἀξιόλογο.

Οἱ ἀνωτέρω κλάδοι εἶναι ἐκεῖνοι πού κατεξοχὴν ἐκφαίνονται στὰ παραθέματα πού ἀναλύσαμε. Ἡ μεταξὺ τους σύνδεση εἶναι σαφὴς καὶ συγκροτεῖ ἓνα ἐνιαῖο τρόπο διείσδυσης τοῦ ἀνθρώπου στίς θεῖες χορηγίες, μὲ σκοπὸ νὰ ἀναπτύξει μία διαλεκτικὴ σχέση μὲ τὸ περιεχόμενό τους. Στὸν μικρόκοσμο λοιπὸν τῆς ἔννοιας «θεουργία» διαμορφώνεται μία θεωρία πού ἐντάσσεται ἄνετα στὴν

γενικότερη διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ Θεοῦ καὶ περὶ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ἐκτιμοῦμε ὅτι εὐρισκόμεθα σαφῶς στὰ ὅρια τοῦ ἀντικειμενικοῦ, ἐὰν ὑποστηρίξουμε ὅτι ὁ Διονύσιος ἀνήκει στοὺς κατεξοχὴν συστηματικούς θεολόγους-ἐπιστήμονες. Ἐξάλλου, ἡ διάρθρωση τῶν ἐργασιῶν του τὸν ἀναδεικνύει ὡς ἕναν μυστικὸ θεολόγο ποὺ διέρχεται ὁμως ἀπὸ τὴν βάσανο τοῦ ὀρθολογικοῦ στοχασμοῦ.